

ЗОЛОТОЙ
ФОНД
ПРЕССЫ
2023

ISSN 0134-4250

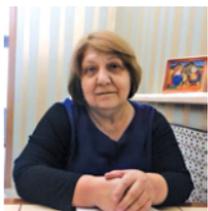
**Дагъустандин
дишегъли 2.2023**

Товарищи далеких дней моих,
Ровесники, прожившие так мало!..
Наверное, остался я в живых,
Чтоб память на земле не умирала.

На поле боя павшие друзья –
Вас было много, страстно жизнь любивших.
Я ведаю: в живых остался я,
Чтоб рассказать о вас, так мало живших.

Расул Гамзатов

Лайхлувал, намус, жуьрэтлувал!

Лайхлувал, намус, жуьрэтлувал - инсандин эдебдинни ахлакьдин ерияр, абуру адан руьгьдин ва инсанрин арада авай рафтарвал кьалурзава. Абуру чеб-чпихь галаз сих алакьада ава, гьикI хьи намуссуз лайихлу ва я лайихсуз жуьрэтлу инсан жедач. И вири ерияр лап дегь заманайрилай анжах са итимриз хасбуру яз гьисабзаваТани, тарихда дишегьлийри ва аялри ихьтин ерияр кьалурай мисаларни гзаф ава.

И ерияр революцийрин, дявейрин, Тебнатдин мусибатрин (залзалаяр хьун, вулканар кьарагьун) вахтара хьсандиз хкатна аквазва.

За дуьньядин тарихдай анжах са шумудан тIварар рикIел хкида: Жанна Д'Арк, Ирена Сендлер, Зоя Космодемьянская, Индира Ганди, Надежда Курченко, Беспандин муаллимар, Лейла Юсуфзай вишералди ва агьзурралди маса тIварари чеб инсаниятдин рикIе хуьзва.

Абурун арада чи дагьви дишегьлийрин тIварарини лайихлу чка кьазва. Парту Патима ва хандин паб Тут-Бикени, Ашильгадай Ханзадаини, Ортадай тир Хутайни, Анхил Маринни, Тату Булач ва Сафият Аскаровани, Алла Жалиловани, Барият Мурадовани, Курклидай тир Щазани, Бавер Жафаровани, Хадижат Сейид-Гьусейновани, Гульбоор Давыдовани, Фазу Алиевани...

Амма чавай гьар садавай жуван ватангьлийрин цIудралди тIварар алава хьийиз жеда. Кавказдин дяведин йисара чпин гьуьлерин – мугьаджиррин тереф хвейбурунни; 1877-йисуз чпин гьуьлерин гьугьуьна аваз, декабристрин папарин игитвал тикрарна, Сибирдиз суьргуьндиз фейибурунни; жемиятда дагьви дишегьлидин

чка патал «кIай адетрихь» галаз женг чIугвайбурунни. Граждан ва Ватандин Чехи дявейра, чпин чанарилайни гьил кьачуналди, цIун ялавра женг тухвайбурунни. Кашазни, мекьни хьуьтIериз ва дяведин йисарин амай гужариз дурум гана, фронтдин далупата, итимар эвезна, писвилел хьсанвили гьалибвал кьазанмишуник лайихлу пай кутурбурунни. Дагьустанвинигитрикой рахайтIа, абуру вири хайибур дидеяр я, абурув чпин некIедихь галаз кьилихдин хьсанвални намуслувал, эдебни ахлакь, лайихлувални жуьрэтлувал хьтин ерияр агакьарна.

Алай аям чи уьлкве патал са акьван регьятди туш. Нубатдин сеферда Россияди вичин сергьятар авайдалайни гегьеншарнавай нацизмдихь галаз женг чIугвазва. Женгинин майданра чаз неинки дагьвияр, гьакI чпин буржи намуслудаказ ва лайихлудаказ кьилиз акьудзавай дагьви дишегьлийрини аквазва! Абурун арада Каспийдин флотилиядин медицинадин взводдин командир, санай масаниз тухуз жедай медицинадин взводдин операционный сестра Альбина Капланова, контрактдин кьуллугьдин сержант, операционринни перевязкайрин взводдин медицинадин ротадин сестра Асият Абдуразаковья, операционринни перевязкайрин взводдин хирургиядин отделенидин медсестра-ефрейтор Айназ Азизова ва масабур ква.

За чи таватар гьи миллетдин векилар ятIа лугьузвач. Абуру вири – Дагьустандин векилар я ва абуру вири лайихлувал, намус, жуьрэтлувал авайвили битавламишзава!

АЖА АБДУРАГЬМАНОВА

НУМРАДАЙ КИЕЛА:

МУЗЫКА – ЗИ КЫСМЕТ! 8

Хорда авай инсанар кьетIен-буру я, ибуру ансамбль вуч ятIа чидайбуру я, –лугьузва Эмилияди. – Оперный хор-мейстрдин кьилин везифа хор акI гьазурун я хьи, герек хордивай са тIимип кьван спектаклида жедай форс-можорный гьерекат тадиз дегишариз алакьин.

ЮБИЛЕЙ..... 13

Алай йисан февралдин вацра Сажидин Саиджамаловичаз «Дагьустандин халкьдин шаир» тIвар ганва. Чи журналдин коллективди чIехи шаирдиз и лайихлу тIвар мубаракзава ва адахь чандин сагьвал хьун Аллагьдивай тIалабзава.

КТАБ КИЕЛУН — КЬЕТИЕН ЖУЬРЕДИН АДЕТ..... 26

- Апатай асирдин 80-йисара Азербайджанда кьалабулук ва Карабахда военный кьалмакьал гьатна. Политикадин жигьетдай чIуру гьаларикай хата авайвилей, чна Дагьустандиз хтун кьетIна. Зи ата-бубаяр Лак райондин Говкра хуьрйя я. Бубадиз вичин хайи макан хьсан чидай ва кIандай, ада багьрийрихь галаз садрани алакьа квадарначир. Чун Азербайджандин яхулвиар я, чаз сад хьиз хьсандиз, лак, урус ва азербайджан чIалар чида.

РИКИЕВАЙДИ АЧУХУН..... 31

Вич кьутармишиз кланз, женгинин дуст кьейи тегьер Сергез акуна. Кьуватсуз жезвайди гьиссзавай ада, вичин чандилайни гьил кьачуна, кIвалахдин рекьйя юлдашар хуьнин кьарар кьабулзава. Зайиф хьанвай гьилералди, Сергея разгрузкадай гранат акьудна, боевикар адав агатдай вахт вилив хвена, синтI акьудна ва эхиримжи кьуватралди гранат гадарна...

Чи макъаладин игит дишегъли
лап клевелай инанмиш тирвал,
вири тахъайтлани, гзаф крар адан
къисметда асул дибдила, чпин
бинета камаллувал ва эдеблувал,
мугъманпересвал ва руьгъдин
михъивилин, хизан кандай, члехибуруз
гъурметдай, сада-садаз куьмек гудай
ажайиб гъисс авай дагълух дередин
милли адетрилай аслу я. Вири и ерияр,
гъисабзава ада, дагъвийрин ивидик
ква. Гъавилляй цийи асирдани масадаз
ухшар тушир культура, руьгъдин ивира,
къадим къанунралди яшамиш жезвай
къетлен макандиз сифте яз акъатайбур
акъван гъейранарзавай ахълакьдин эвел
хуьна тажуб жедай са карни авач.

ВИЧЕЛ ВАТАН ТІВАР АЛАЙ ЧКА...

ХИЗАНДИН КЪАНУНАР

Вичикай суьгъбетдайла, Алена Мегъамедовна Абдуллаевади а кардал фикир желбзава хьи, шегъерда члехи хъанатлани ва келнатлани, ам ивиди эверунин гъиссди Дахадаеван райондин хайи Трисанчи хуьруьз хкана. Ина хизан кутуна, къуд руш хана. Алена Мегъамедовнадин рикIизни адетдин дагъви дишегълидин къамат хуш я.

– Диде-бубади чпин чешнедалди тербия гана, – къейдзава ада, – имни – къайгъударвал, сада-садаз рикIин чимивал гун, хизандин дибрал амал авун. Гъа ихътин гъиссерив ацланва зи рикI. Зи мурадни жуван аялриз тербия гудайла, жуван диде-бубадиз ухшар хьун тир.

Дидедин патай зи члехи дидедин ва бубадин хизанда кIуьд аял авай, –суьгъбет давамарзава ада, – Къурбана ва Къистамама, тежер къван жумарт, мугъманперес ксар, кIуьд аяллиз тербия гана, абурукай

вад аял хизандиз къабулнавайбур тир. Югъ аламай къван абуру чилел зегъмет чIугвадай, абурухъ члехи майишат авай. Дяведин ва адалай гуьгъуьнин йисара гзаф хуьруьнвиар абуру кашакай хвена. Члехи буба Къурбана вичин аялар гъар са касдиз, ам гъихътин кIвалахдал машгъул жез, чилел зегъмет чIугваз ва я еке къуллугърал алайди хъайитлани, эгер ада инсанрив вичин рикIин чим агакъарзаватла, ам гъурмет авуниз лайихлу тирди чирна. Хуьруьнвийри виКIегъ зегъметкеш инсан тир Къурбан гъурметдивди рикIел хкизва. Хайи Трисанчида адан гъилералди туькIуьрнавай булак къени амазма. Бубадин патай члехи дидединни бубадин хизанни екеди тир. Абурухъ вад хвани къве руш авай, диде хътин абура алайбур, буба хътин камаллубур, икI лугъудай абурукай хуьруьнвийри.

За адавай дарги дишегълидиз адет тушир Алена тIвар гъинай я лагъана хабар къазва. Ам хуьурезва:

– Им сад лагъай дишегъли-космонавт Терешковадин рушан тIвар тир. Зун хайила, дидедиз мубарак ийиз хуьре кIвалахзавай урус муаллим атана ва ада зал и тIвар эцигун теклифна. Гъа икI закай Алена хъана.

Зи диде-бубади мехъерар авурла, бубадин – 19, дидединни 17 йис тир. Абуру чпин пак гъиссер уьмуьрдин эхирдалди хвена. Буба чи хизанда исятдани къилин инсан яз ама, вич патал хизан гафунихъ са шумуд мана авай. Иник лагъайтла, тербияни, инсанрив галаз рафтарвални, къве патани са бязи истеминшунрилай гъил къачуналди, разивал аваз, Халикъди ганвай пай –камаллувал къалурун ква.

Аленади алатай асирдин яргъал тир 70-йисар, дидени буба Трисанчи хуьре яшамиш жезвай, дидеди медсестравилин пеше къачуна, ФАП-дин заведующийвиле, бубади ДГУ акъалтIарна, муаллимвиле кIвалахзавай вахтар рикIел хкизва:

– «Чехи кІвалин гьвечІи кайвани» лугьдай заз бубади. Чун, аялар, пуд авай, амма вири сад тир хизандин аламатдин гьнссди алакьалу ийизвай. Чун гьар сад патал диде-бубади кьизилдин куьлет жагьурзавай, аялдин кьенепетан лайихлувилиз кьимет гудай. Чахь чехибурув хьиз эгечІдай, яб акалдай.

Аленадин патай дидедихь, Айшат Кьурбановнадихь, кьетІен гьнссер ава. Вичин чІехи хьанвай аялар патал ам хкахь тийир экв гузвай чирагь я. На лугьуди, адан кьуват вири крарив агакьзава. Вичин кІвалахдин рекьяй юлдашрин – Махачкьаладин аялрин 2-нумрадин поликлиникада зегьмет чІугвазвайбурун – патайни адахь кьетІен чимивал ава. Абур патал ам неинки кьилин медсестра, гьакІни гьар садан неинки беден сагьардай духтур, гьакІни руьгьдин хирерни сагьариз, гьар садаз диде ва вахни жез алакьдай инсан я.

Алена Мегьамедовнади рикІел хкизвайвал, кьуд аял галаз адан уьмуьрдин юлдаш Шамиль телеф хьайила, кІвачерикай чил хкатайла, дидедин мягькем кьуьникай адаз даях, куьмек хьана. Гьеле жегьилзамай, 37 йисан яшда авай инсан кьакьатуниин тІал эхдай кьуват адаз дидеди гана.

РЕГЬЯТБУРУЛАЙ ЧЕТИНБУРАЛ ЭЛЯЧИЗ...

Алена Мегьамедовнадин уьмуьр кьилин гьисабдай рикІ алай кІвалахдихь галаз алакьалу я. Хуьруьн школа ам патал хайи кІвал хьана. Сифтедай тербиячи, урус чІалан ва литературадин муаллим, са арадилай директордин тербиядин рекьяй заместитель. Вичик гележегда умуд кутаз жедай пешекар неинки хьсан муаллим, гьатта адетдин мярекатарни итижлу диспутриз элкьурьдай, гьакІни кІвалахдин юлдашар санал агуддай бажарагь авай тешкилатчи яз кьейддай. Жегьил муаллимдиз рехь ачух тахьун тажубдин кар жедай. 2017–йисуз Алена Мегьамедовна школадин директорвиле тайинарзава. Вичин кІвалах ада а кардилай башламишна хьн, ада школада край чирдайбурун кьетІен

музей арадал гьана. Аннз кьунши хуьрерин школайрайни муаллимар кьведай ва абур хайи крайдин тарих, гьилин сеняткарвилер, кьадим архитектура чирунин рекьяй кІелунин процесс илимдинни ахтармишунрин кардиз гьикІ элкьурьзава тІа килигзавай.

Директорвиле зегьмет чІугур 4 йиса Алена Мегьамедовна гзаф крарин гьавурда гьатна. Иник лагьайтІа, педогогвилин коллективда кІвалахдай хьсан шартІар-гьалар тешкилунни, лишанлу йикьар кьейд авуналди, «хизанвилин» тегьерда кІвалахдин рекьяй юлдашар агудунни акатзава. Адан алахьунар райондин кьиле авай ксарин фикир тагана тунач, адал администрацияда яшайишдин блокдин месэляяр ихтибарна.

ЯШАЙИШДИН МЕСЭЛЯР–ВИРИДАЛАЙНИ ЧЕТИНБУР...

– ЦІийи кьуллугьди заз жуван ватангьлийри арза ийизвай четин месэляяр гьализ жедатІа жув ахтармишдай мумкинвал гана. Образованидин, медениятдин, спортдин, туризмдин, кьаюмвилин хиле, республикадин Минтруддин идарайри – яшайишдин рекьяй вири и кьурулушри гьар юкьуз тІимил вахт ва кьуватар кьакьудзавачир. Эхь, регьят тушир, – хиве кьазва ада. – Ихьгин вахтара за фикирдай, и ксариз зи диде-бубади гьихьтин жаваб гудай? Зун жувалай алакьдай вири крар ийиз алахьдай.

Адалай гзаф крар алакьнани? Ада жаваб гузва: «Кьуй инсанри лугьурай».

ЦІИЙИ КЬИЛЕЛАЙ МУАЛЛИМВАЛ ИЙИЗ...

Алена Мегьамедовнади кьейдзавайвал, муниципалитетда кІвалахдайла, ада аялрихь галаз вичи акьудай бахтлу вахтар рикІел хкидай. Хайи Трисанчидин школадин директорвилеиз хтайла, гьавурда гьатна – ам кІвале ава.

– Школади зун аялрин шадвал акахьай ванералди гьамиша вичел чІугвадай, зун кІвалахдин рекьяй юлдашрихь цІигел хьанвай, за абур жуван хизандай кьазвай. Алай аямдин школа, – лугьузва ада, – им

неинки цІийи чирвилер гузвай чка, гьакІ акьалтзавай несилдин тербиячини я. Кьилинди, – адан фикирдалди, – аял личность яз кьабулун, педагогвилин кІвалахдин кьилин макьсадни ам дуьздаказ тамамвилехь агакьун патал вири шартІар тешкилун я.

– Бес тербия, – кьейдзава ада мадни, – «руьгь ва рикІ таьминарзавай» акьалтІ тийидай кар я. Школа лагьайтІа, тербия гудай кьетІен майдан я, ина аялди вичин уьмуьрдин чІехи пай акьудзава. За хабар кьазва: «Гьихьтинди я кьенин юкьуз хуьруьн школадин ученик?» Са тІимил фагьум-фикирна ада давамарзава:

– Авайвал лагьайтІа, кьенин юкьуз хуьруьн ва шегьердин аялрин арада аквадай хьтин тафават авач. Интернетди, гаджетри дуьнья информациядин сад тир майдандиз элкьурьнава. Гьайиф хьн, жаван дагьвийри интернетдин пис таьсирдик (зомбирование) акатунин ва писвилехь чІугвазвай кьуватрин кьармахра гьатуниин хаталувал гьамиша аннанмишзавач. Гзаф вахтара диде-бубадиз чпин хва ва я руш чи уьлкведа кьадагьа алайбур тир тешкилатрин жергеяр ацІурун патал хайи кІвал гадарунин фикирдал алайдал гьич шакни физвач.

Педагогди гьисабзавайвал, жегьилар яшайишдин рекьяй важиблу крарал желбна кІанда, абур кІвалахдик кутадай рекьер жагьурна кІанда.

– КІвалах гьамиша ва виридаз жагьизвайди я, анжах кагьулвална, шел-хвална гьасятда еке кьуллугьар ва чІехи мажибар истемнишна кІандач. За датІана фикирзава, – давамарзава вичин суьгьбет педагогди, – гьихьтинди я ам, алай аямдин дагьустанви? Уьмуьрда датІана са вичин хийирдихь галайди, кІевивалдайди, анжах са жувал ихтибарзавайди ва я тахьайтІа, чими гьиссерив ацІанвайди, рикІ михьиди, чІехи пай крара ихтибарвалдайди, вичихь авай эхиримжи затІни дуствилеин ва я кІанвилеин сагьлугьдай кьурбанддайди.

Алена Мегьамедовнади советрин девирдин тербиядин кьайда мукьва я. Гьар са жегьилдилай государстводи вил алудзавачир,

идани неинки пис кампаниядикай хуыз куьмекзавай, гьакIни идарайриз регьбервал гудай кьизилдин фондунин жергеяр кьалинардай мумкинвал яратмишзавай.

ИГИТВАЛ ИВИДИК КВАЗ...

Ингье гьа ихьтин кьетIен ва дубздаказ туькIуьрнавай кьурулушди, адан фикирдалди, государстводин актив арадал гьиз куьмекзавай. Алай аямдин жегьилрини чIехи несилдин пак крар кьилиз акьудиз алахъзава. Ада жегьил дагьустанвийрин, стхаяр–Нурбагандоврин, виликдай Ватандин ЧIехи дяведикай ктабрай кIелна хабар авай, игитвал рикIел хкана.

–И жегьилри, гьич кьулухъ чIугун тавуна, чпин чанар Ватан патал кьурбандна. Ингье исятдани, военный махсус серенжем кьиле тухузвай вахтундани, абуру чпин вилегьвал, международный терроризмдихъ, дяведик кьил кутунвай НАТО-дихъ, США-дихъ галаз гьиле яракь аваз женг чIугваз гьазур тирди кьалурзава. Россиядин армиядиз урус чIалалди рахазвай украинвийрихъ галаз женг тухуз гьикьван четин ятIа акваз, рикIиз гуж гузва. Абурун чIехи пай виликан Россиядин

армиядин офицерар я! Им 5 йисуз зи уьмуьрдин юлдаш Шамила кIелай Украина я. Ана умуми гзаф дустар амазма. Вилик вахтара абуру дагьдин гуьрчег макандиз килигиз, милли хуьрекар дадмишиз чиниз мугьмандиз кьведайди тир...

Алена Мегьамедовнади фикир гайивал, махсус серенжем башламишайла, Крымдиз ва Донбасдиз гуманитарный куьмек агакьарунай республикадин муниципалитетрин арада Дахадаев район вилик жергеда авай.

–Бомбайрин селдик военный объектар – ваь, инсанар нслягьвилелди яшамш жезвай магьлеяр, аялрин бахчаяр, азарханаяр, гьатта санитарный машинар акагъзава, – суьгьбетзава ада.–Вири и крар акурла, рикI пад жезва! Чун, алагай асирда хьиз, гзаф гужлу, вичин далудихъ вири Европа, дубньядин са пай галай душмандин хура текдиз акьвазнава. Чна фашизм ва нацизм тергна, кьуватлу душмандин винел гьар гьикI хьайитIани гьалибвал кьазанмишда!

Алена Мегьамедовнади алай вахтунда райондин кьилин везифаяр тамамарзавай Мегьамед Абдулкъадинова СВО–да контрактникар яз ва мобилизациядик кваз ана

иштиракдайла телеф хьайибурун хизариз кIвалах хьсан тешкиллувал аваз кьиле тухузвайди кьейдзава.

–Зун гуманитарный куьмек гунай фондунин председатель я, – давамарзава ада, – заз аквазва, инсанар чIалал гьунин лазимвал авач, абуру Дагьустандай фенвай военныйриз ва ДНР-дин, ЛНР-дин агьалийриз пул, чими партал, недай суьрсет рекье твазва. Крымдиз 13 тонн продуктар ракьурнава. Республикадин Кьил С.Меликова арадал гьанвай «Вирида санал» фондуниз рекье тун патал пуд миллиондилай артух пул кIватIнава. Дахадаеван райондин дишегьлийри Россиядин военныйриз 2500-далай виниз мягьсерар хранва. Чн аскеррив Ватандин сес агакьун, абуру чн рикIерин чимивал гьиссун лазим я!

– Куьн бахтлу дишегьли яни? –хабар кьазва за.

–За и кардиз садрани фикир гайиди туш, зун анжах жуван намусдив кьурвал яшамш жез алахъзава. Заз чи Трисанчида хьсан я. Адахъ зун патал хайи хуьрелай мадни са гьикI ятIани артухвал ава. Зун патал инаг, гьар юкьуз жув патал цIийн са затI ачухзавай тамам са алем я... зун рушари шадарзава. Сарижат духтур-невролог я, ам вичин гьуьлухъ галаз Москвада яшамш жезва ва ана кIвалахзава. Саидади ДГУ акьалтIарна, экономиствилли образование кьачуна. Наидади Дагьмедуниверситетдин 6-курсуна кIелзава. Фаридади РФ-дин Минюстдин Праводин Академия акьалтIарна, «Точки роста» муниципальный программадин регьбер я.

Чун вири патал хайи макан – дагьдин кIвал, хуьруьн яшайиш, хуьруьнвийрихъ галаз рахадай мумкинвал, чи дувулар, чан алай тарих, халкьдин кьетIен манияр, ажайиб искусство, кьадим заманайрин кьисаяр... Амма кьилинди, гьелбетда, инсанар, абурухъ галаз гуьруьшмиш хьайила, жув чIехи алемдин, вичел ватан тIвар алай чкадин, пай яз гьиссун я.

Айшат ТАЖУДИНОВА

Цада

«Зи Дагъустан» ктабдай

Цада!.. Пудкъанни цуд квалин кьул. Вили, михъи цавуз хкаж жезвай пудкъанни цуд гурмагъдай акъатзавай гумадин цар. Чулав чилел эцигнавай лацу квалер. Хуьруьн кьулухъ такабурлу дагълар, виликни – къацу дуьзен чуьллер. Лугъузва хьи, ана лап цуз ухшар сегьерарни, рагъданарни жада. Белки гъавилай лугъунни ийизва жеди «ца авай хуьр», «цун хуьр».

Цада хуьруьз хтайла, зи рикел сифте яз Москва акур дахди рахкурай кагъаз хтана. Кагъаздай четин тир кьил акъудиз гьинал дахди хуьруьнарзава, гьинал дуьз лугъузва. Ам Москвадал мягътел тир:

«Аквадай гьаларай, ина – Москвада, хуьрек авун патал кьула цар хийизвач, вучиз лагъайта, я заз купар къазвай дишеглияр аквазвач, я заз гурмагърай, Абуталибан бапахдиз ухшар авай, гум алахъизни аквазвач. Гьакни заз москвавийри векьер кьуруризни аквазвач, бес векь кьурур тавурла, абуру чпин малариз вуч гузва? Я заз гьич са дишеглияни акулач векьерин ва я цармарин шелеяр гвай. Гьич са сефердани зи япариз далдамдин, зуьрнедин ван атанач. Бес ина авай жегилар эвленмиш жезвачни, абуру мехьерар ийизвачни? Гьикъван зун и ажайиб шегьердин куьчейра къекъвенатлани, заз гьич са гьер къванни акулач. Бес ибуру квализ мугъман атайла, вуч тукъвазва? Гьер тукун тавурла, бес хванахва гьикI къабулда? Ваъ, за ихътин уьмуьрдал са кIусни пехилвалдач. Заз жуван Цада хуьре яшаммиш жез кIанда, тухдалди серг килел алай хинкIар недай...»

Мадни са хейлин нукъсанар жагъанай дахдиз и шегьердикай, ам хайи хуьруьв гекъыгайла. Гьелбетда ада хуьруьнарзавай, вичиз квалин царал купар аквазвач лугъуз, амма ада чехи шегьердилай вичин гьвечIи хуьр хкъагдайла, ам хуьрезвачир. Адаз вичин Цада кIан тир ва ада ам гьич са меркездихъни дегисдацир.

Играми зи Цада! Ингье зун хтана ви патав, зи бубадиз акъван «нукъсанар» жагъай чехи шегьердай. За дуьньядилай цар элитIна, ажайиб, алапатдин чкаяр акулач. Элкъвена авай гуьзелвал акурла, зи вилер гьарнихъ катзавай, заз квел жуван фикир акъвазардатIа чизвачир. Зи вилер са гуьрчег инсандилай муькуьдал, са нер ибадатханадилай муькуьдал физвай. Амма заз чизвай, гьихътин чкаяр заз къе акуртIани, пака заз мадни гуьрчег чкаяр ахкван хьийида... Дуьньядин гуьрчегвилизи и кьил а авач.

Къуй Индиядин ибадатханайри, Египетдин пирамидайри, Италиядин атирлу къацу хъчари залай гьил къачурай. Къуй Париждин булварри, Англиядин паркари, Швейцариядин дагълари, гьакни Польшадин, Япониядин, Римдин дишеглияйри залай гьил къачурай. Зун квел гьейран тир, амма зи рикI секин тир. И гьейранвили зи кьил квадарзавачир.

Вучиз, заз мад сеферда и пудкъанни цуд квал акулмазди зи рикI, лап пакун тIваларизни тIал акъатдайвал, зурзана? На лугъуди за хъванва ва я зун начагъ я.

Мегер Дагъустандин са гьвечIи хуьр Венециядилай, Къагьирдилай, Калькуттадилай гуьрчег яни?

Мегер кIула шеле авай дагъви дишеглия расу царарин скадинавви дишеглиядилай нер яни?

Цада! Зун ви чуьллера къекъвезва, ви экуьнин чигеди зи галат хъанвай кIвачер чуьхуьзва. Неинки дагъдин булахрин цел, гьатта дагъдин чешмедин цел чуьхуьзва за зи чин. Лугъуда хьи, эгер яд хъваз хъайитIа, анжах дагъдин чешмедай. Лугъуда хьи – зи бубадини гьакI лугъудай, итим анжах къве дуьшуьшда метIерал акъвазун лазим я: булахдай яд хъвадайла ва цуьк атIудайла. Вун зи булах я, Цада. МетIерал акъвазна, пIузазар вак хкIуриз за къанихвилелди ви яд хъвазва.

Къван аквазва – гуя адал экуь хъен ала. Амни къанни цуд йисан виликан зун я. Къванцел ацукъна за кIелер

хуъзва. Къилел зи бачлах бармак ала, гъиле яргъи тIвал ава, кIвачерни рукада. Гъар са камуна зун гатфарар, марфар, цуьквер галай жувал ацалтзава, жуван аялвилел, жаванвилел.

За алухар хтIунзава ва жуван беден чарчардин цик кутазва. Чарчардин яд са къацIалай муькуь къацIал авахъиз, муьжуьд сеферда кIус-кIус жезва ва мад кIватI хъйезва, эхирни зи къилел, къуьнерал, гъилерал, авахъзава.

Париждин «Пачагъдин кIвалер» тавханада авай гьамам гъич са затIни туш зи къайи чарчардив гекъйгайла.

Дагъдин булахрай авахъзавай яд, чими къванерин арада сагъ са юкгуз вични чими жада, ана эхъведай легъв жада. Лондондин «Метрополь» тавханада авай экуь вили рангунин ванна – им са гъакIан къаб я, зи дагъдин лекъверив гекъйгайла.

Эхъ, заз кIан я чIехи шегъеррин куьчейра къекъвез. ЯтIани вад-ругуд сеферда къекъвейла, заз жуваз вири шегъер чизвайди хъиз жада ва зун мад ина къекъуьникай икрагъ жада.

Анжах, ингъе агъзур сеферда зун жуван хуьруьн кIарай физва, амма зун къекъуьнивай тух жезвач, я зун галатни ийизвач...

Са вахтар хъана, зун къепIина къаткана жадай, дидеди заз лай-лай ядай. Адан мани сад тир, масабур адаз чидачир. Чи буба тIвар-ван авай шаир тиртIани, ада вичин рухваяр патал са манини кхъенач. Адаз чун патал жуьреба-жуьре вакъияяр, дуьшуьшар, негъилар ахъайиз гзаф кIандай.

Зун гележегдин дагъви гадаярни рушар авай къепIинин къилихъ галай. Я и къепIер гъеле чимизмай, я абур ичIи тир. Аялар чIехи хъанвай.

Гъар са къепIинин къилихъ заз акI тир хъи, гуя ана зун къатканва ва вири умуьр гъеле зи вилик кума:

дагъдин жигъирар, Россиядин гъаркьу рекъер, яргъал гьукуматрин чIехи аэродромар ва икI мад.

За аялриз лай-лай язавай, абур ксурзавай, аялар секиндив ахвариз физвай зи манийрин ванцел.

ГъакIни зун цIададин суарани къекъведай. Ина куьгъне, хъчари къачунвай суарин патарив цIийи, чилин ни галамай суарар авай.

Яс авай кIвалера зун сивяй гаф акъуд тийиз ацукъдай, мехъеррик за шаддив куьулердай. И чIавалди заз ван тахъай гафарин, ихтилатрин ван жадай. Заз виликдай чидай ва зи рикIелай алатнавай са хейлин затIар рикIин лап деринрай винел акъат хьувуна...

* * *

ЦIийиди заз жуван вилералди аквазвай, куьгънедакай суьгъбетриз яб гузвай. Зи фикирарни са чIехи тупучIдал алчуднавай гъар жуьре рангадин гъалар хъиз тир. Зи хиялра и гъар жуьре рангарин гъаларикай хранвай гам авай.

*Хуш я зи рикIиз мерейрин пакам,
Хуш я, сару жез, хъфирлани рагъ.
Хуш я цуьквери къыл ганвай макъам.
Пеш авахъдай вахтни, гъетер хъиз туракъ.
Хуш я, кIвале ваь, къурухра ачух
Къекъвез, цуькверин кIватIиз бул атир.
Ярх жада чилел, квачиз са ястух,
Варз гуьзетда за хразвай гишир.*

(Таржума авурди Мердали Жалилов я).

Эхъ, за муьгуьббатдикай поэма кхъена куьтягнавач. Гада ва Руш. Гада – зун я. Къилин игитни – зи муьгуьббат. Кхъена акъалтIарна кIанда! Амма заз акI я хъи, гуя заз къалабулуддин чар хтанва ва зун гъасятда, вири крар гадарна, аэродромдихъ катна кIанда.

Я тахъайтIа акI жеда хъи, дагъви дишегълиди экуьнахъ фад къула цIай хъийизва. Ада накъан хуьрек чими хъийизва, вири хизандиз бес къадар ама, тухдалди. Амма садлагъана мугъман акъатна. И арада къулал алай накъан хуьрек авай катул элядна, цIийи катул эцигна кIанда, цIийи къилелай маса хуьрек гъазурна кIанда.

Ихътин карни хъун мумкин я: мехъерик гадаяр чамран, чпин дустарин, таяр-туьшерин патав ацукъзава, амма кIвализ яшдиз чIехи кас атайла, абур къарагъна, атайдаз чка гана кIан жезва.

Бязи пачагъри, шагъри аялар жезвач лугъуз, чпин папар дегишариз жеда. Са шумуд паб хкиз-рахкурайдалай гуьгъуьниз абур аялар тахъунай ханумар ваъ, чеб тахсирлу тирдахъ инанмиш жеда. Гъа са вахтунда аквада хъи ваз, вири уьмуьрда са паб хъайи лежбердин кIвале цIикъвед аял жеда...

За икI фикирзава: чехир хъухъ, амма фуни рикIелай ракъурмир. Манияр лагъ, амма махариз яб гузни вердиш хъухъ. Шиирар кхьихъ, амма са гъикая кхьинни пис туширди рикIел хуьх.

Эхъ, фикирар ва гиссер, дагълара мугъман хъиз, къилиз хабарсуз къведа. Абурукай мугъмандикай хъиз, я катиз жедач, я чуьнуьх жез .

Чаз дагълара гъвечIи ва я чIехи, багъа ва я са акъван кар алачир мугъман жедач. Виридалай бицIи мугъманни чаз багъа я, вучиз лагъайтIа ам – мугъман я. Виридалай гъвечIи мугъманни кIвалин чIехи несдилаь гуьрметлу жеда. Гъинай ятIа хабарни такъуна, чна мугъман къабулда, ам цIун, пичинин къвалав тухуда ва хъуьцуьганрал ацукъарда.

Гъикъван хабарсуз, садлагъана атай мугъман хъайитIани, дагъвийри гъамиша мугъман вилив хуьда, гъар юкъуз, гъар са декъикъада.

Гъа икI, дагъдин мугъман хъиз, зи къилизни и ктаб кхьидай фикир атана.

Гуьрметлу редактор! За куь кагъазда авай ПIалабун къилиз акъудда. Мукъвара за Дагъстандикай ктаб кхьин гъиле къада. Амма залай гъил къачу – куьне ана къалурнавай вахтунда завай ктаб кхъена куьтгъыз жедач. А къадар жигъирар ава хъи, зун фена кIанзавай, квез мад чизва хъи, жигъирар чина гуьтIуьни я, хаталуни.

Зи дагълари яргъалай нур гузва, лап ми хъи тавунвай алмасди хъиз. Зи балкIандиз ачух чуьллер гзаф ава. Адаз а куьне къалурнавай гуьтIуь дагъардиз физ кIанзавач.

Завай жуван Дагъстан а куьне лугъузвай кIуьд-цIуд чина алчударна тваз жедач. Идалайни гъейри, завай адан дережадикай, къазанмишнавай гуьрметдикай, къегъалвилерикай, игитвилерикай, зегъметчи инсанрикай, «пакадин йикъакай» кхъиз жедач.

Зи гъвечIи къелемдивай акъван чIехи пар эхиз жедач. Я адавай чIехи вацIариз, дагъдин ванлу селлериз, дуьньядин къисметдиз ва я са инсандин къисметдизни дурум гуз жедач.

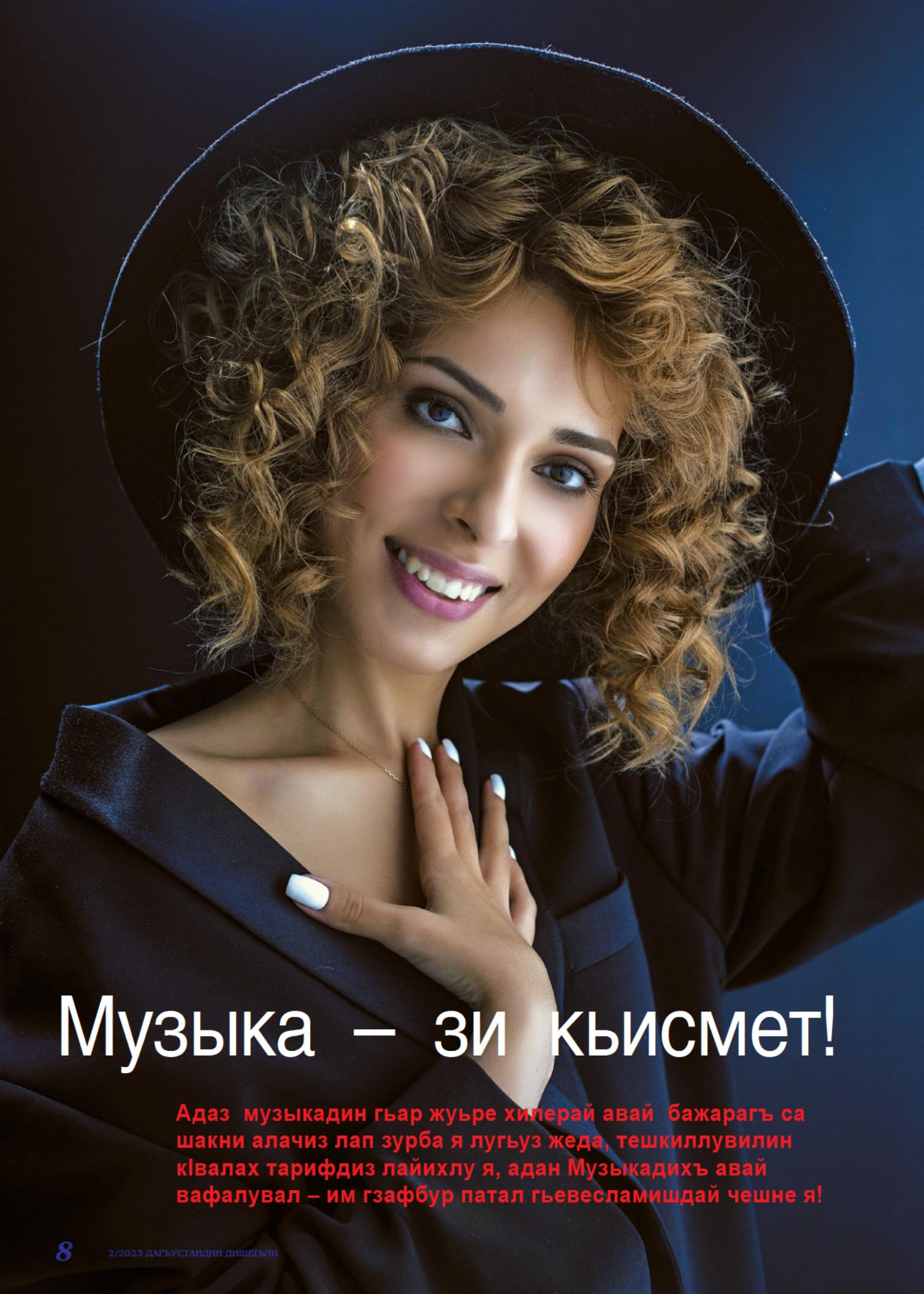
ЧIехи къуш – гзаф иви, гъвечIи къуш – тIимил иви. Гъикъван къуш ятIа – гъакъван ивини.

Лугъуда хъи: дуьшуьшдай кIараб гадарна, дуьшуьшдай ам миргинин къилел аватна, ингъе чIехи крчар хъана миргиниз.

Лугъуда хъи: эгер дуьньяда Али хъаначиртIа, Омаразни экуь дуьнья аквадачир. Эгер йифер авачиртIа, йикъарни жедачир.

- Вун гъина хана, лекъ?
- Дар дереда.
- Гъиниз лув гузва, лекъ?
- Ачух цавуз.

Музыка – зи кьисмет!

Адаз музыкадин гьар жуьре хиперай авай бажарагъ са шакни алачиз лап зурба я лугъуз жеда, тешкиллувилин квалах тарифдиз лайихлу я, адан Музыкадихъ авай вафалувал – им гзафбур патал гьевесламишдай чешне я!

Эмилия Робертовна Шихрагьимова Дагъустандин гьукуматдин операднини балетдин театрдин сегънедал гурьчегвилин, жегъилвилин, тамамдиз яратмишунрин яцIа хьунин чешне тир Къилин хормейстер я. Ихътинбуруз голливуддин акунар авайди лугьуда. Эмилия са нукъсанни квачир, агъайнадаказ алуКIнавай кас я. Репетициядин вахтунда артистар хормейстердиз килигда, гъавилъй адан акунарни пешедиз хасбур хъана кIанда. Сес хкаж тийидай Эмилиядилаь гьар са артистдиз чIехи тIварар, наградаяр, хейлин стаж авай коллектив вичиз муьтIуьгъариз алакьна.

Вири рушариз хьиз, Эмилиядизни артистка жез кIандай, адахь музыкадай хъсан алакьунарни авай: адаз манияр лугьудай иер сес авай, ам фортепьянодал къугъвадай. Ибурулай алава яз, ам гьар са кардив намуслувилелди эгечIдай, вичи ийизвай гьар са кар вири патарихъай ахтармишзавай ва лап хъсандиз кIелзавай.

Ери-бине СтIал Сулейманан райондин Къасумхуьрелай тир Эмилияди Махачкъаладин 1-нумрадин школа акьалтIарна. Гуьгъунлай, музыка вичин къисмет тирдахь инанмиш руш Махачкъалада Гь. А. Гьасанован тIварунихъ галай музыкадин училищедиз гъахьна ва 2014–йисуз ам акьалтIарна. 2019–йисуз Россияда куьгънеди тир Л.В. Собинован тIварунихъ галай Саратовдин гьукуматдин консерватория вири вадар аваз «Академический хордин художественный руководство» пеше къачуналди акьалтIарна.

Хордин музыкадин театрдин коллективдихъ галаз Эмилияди гьар жуьре вирироссиядин ва виридуьньядин фестивалра иштиракна. Гъа са вахтунда Эмилия Робертовнади консерваторияда кIелни ийизвай, хордин музыкадин театра кIвалахни ийизвай ва Саратовдин аялрин Свято–Покровский православный гимназиядин «Актина» хордин регъбер язни кIвалахнай.

2019–йисан сентябрдилаь Эмилия Робертовнади М. Кажлаеван тIварунихъ галай Республикадин искусствойрин школада хордин регъбервал ийиз хъана. Гъа и чIавуз ада операдин ва балетдин хордин артисткавиле кIвалахна. Са вацралай адаз Оскар Уайльдан «Кентервильский привидение»-дай Виктор Плешакан мюзиклда Вирджиниядин роль гана.

– Им заз бейхабар кар хъанай. За садрани спектаклийра ролар тамамарайди тушир, гъавилъй заз и кар пара итижлуни тир ва четинни. Роль къилиз акъатна, зун лап рази хъана. Чахь галаз Москвадай тир машгур режиссер Наталия Горшковади кIвалахзавай. Ахпа режиссер Дмитрий Павлова эцигнавай Константин Листован

«Севостополдин вальс» опереттада Зиночкадин роль хъана. И роль лап четинди тир, зак къурхуни акатнай, шумудни садра залай и ролда къугъваз алакь тийидайди хьиз хъанай, амма алакьна, къугъвана. Спектакль арадиз акъатна. Зун шад тир, ам чи театрдин лап хъсан постановка хъанай, – суьгъбетзава Эмилияди.

2020–йисуз Эмилия Шихрагьимова Л. В. Собинован тIварунихъ галай СГК–да аспирантурадиз заочныйдаказ кIелиз экечIна. Ада хормейстервилени кIвалахиз хъана ва 2021–йисан майдиз ам театрдин Къилин хормейстервиле тайинарна.

Эмилия чпихъ галаз рахаз гъамиша хуш жедай инсанрик акатзава. Адахь аялдин хътин дугъривал ава, ам ачух инсан я, «чIехибуруз» бегенмиш хьун патал ада чин чуьхуьдай гафар ийидач ва я руководстводин вилик ламатI амалар ийидач. И крар адаз хас туш.

Адан чIулав цIарцIар гудай вилер, гурьчег чIарар, серес сес виридаз хуш я. Адаз тийижир инсанрихъ галазни рахадай чIал жагъида. Адан коллегаяр-вокалистри адахь агъайтIа жеда лугьуда, ада дикъетдивди яб гуда ва гуьгъуьл къада.

– Чи коллективда гьар жуьре хесетар квай инсанри кIвалахзава. Гьар са музыкант личность я, вичин фикир авай, гъелбетда. Гьар жуьре яшар авай коллективдихъ галаз кIвалахун четин я, амма музыкади вири сад ийида. Хор сифтени-сифте дисциплинадилаь башламиш жезва. Хорда авай инсанар къетIенбур я, ибур ансамбль вуч ятIа чидайбур я, – лугъузва Эмилияди. – Оперный хормейстердин къилин везифа хор акI гъазурун я хьи, герек хордивай са тIимил къван спектаклида жедай форс-можорный гьерекаат тадиз дегишариз алакьин.

Заз театрдин кIвалах – им жуван пешекарвал мадни устадвилин дережадиз акъуддай са алат я. Халис дирижер анжах операда дирижервал авурди я. Опера – къакъан дережадин музыка я.

Эмилиядиз хордин артистри гьикI зегьмет
чугвазватIа аквазва, гьар сада вичин актервили
дережа хкажзава.

Хормейстерди мани лугьун чарасуз я. Адаз са
инструмент ягъиз чир хъана кIанда, ам акьуллу
ва рахаз чидайди хьун важиблу я.

Эмилияди вичин умуьрдикай лагьанач, анжах
музыкадихъ авай алакьунрикай рахана.

– Къецепатан, урус ва дагъустандин
академический музыкада гзаф чIехи бажарагъ
авай композиторар ава, абурукай сад хкягъиз
гзаф четин я. Амма ахътин авторар ава заз
мукьва тир. Ибур романтикар-композиторар
я. Шуберт вичин вокальный эсерар гваз,
Шопен вичин фортепьянодин гъвечIи эсерар
гваз, Брамсан симфонияр, импрессионизмдин
деврдин французрин композитор Дворжакан
«Симфония 9». Эгер урусрин композиторикай
рахайтIа, – Чайковский, Рахманинов, Танеев,
Шнитке, Свиридов. Дагъустандин классикадин
музыкада – им, гьелбетда, Кажлаев ва алатай
асирдин юкьварин «Могучая кучка» -дин
векилар – Гьасанов, Керимов, Агабабов, Дагиров,
–къейдзава Эмилияди.

Эмилия вичин театрдин концертриз,
гьакIни джаздин ва эстрададин концертриз,
М. Горькийдин тIварунихъ галай Урус
драмтеатрдин премьерайриз физва.

– Бегенмиш хъана «Чайка», «Гартюф», «Ричард
III». Мукьвара лакрин театрда кыле фейи
«Эхиримжи кьимет» спектаклни бегенмиш хъана.

– Исятда са бязибуру театрди фин герек туш
лугъузва, гуя телевиденидай ва интернетдай
дуньядин лап хъсан театррин спектакляр
аквазва. Амма теле–ва интернет–спектаклийриз
килигзавайбур театрди хушуналди къведа, –
хъверзава руша.

Эмилиядиз театрдин репертуарда алай девирдин
классикадин музыка аваз кIанзава.

– Чи театрда эцигзавай гьар са опера заз
виридалай хъсан яз аквада. Виридалайни
кылинди –чи театрда пис музыка авач, ина
анжах лап хъсан музыка жеда. Ихътин музыкади
зун шадарзава, – вичин суьгьбет акьалтIарзава
Эмилия Шихрагьимовади.

Бажарагълу хормейстердикай, хордикай, адан
педагогвили ва тешкиллувили кIвалахдикай
лап геждалди рахаз жеда. Амма яргъалди
рахалди, садра ам кьугъвазвай музыкадихъ яб
акалун хъсан я!

*Къуй Эмилиядихъ яратмишунра агалкьунар,
цIийи проектар, спектакляр, концерттар,
фестивалар, ролар хьурай!*

Эмилия, сагърай и музыкадай!

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Жуван хайи макандиз рехъ заз гьамиша
мукьвал аквадай, амма къе, хьубтIуьн
вахтуниз кутуг тавур рагъ авай югъ
тиртIани, за жув рекьикай галатнавайди хъиз
гьиссзавай. Таксист са акьван рахун такIан кас тир,
чун кисна физвай. Эхирни, са къадар рехъ атIана, чун
Табасаран райондив агакьна. Зулузни, гатфаризни
гуьзел, мублагъ табасарандин тIебиат гила лап
кьитдиз ва дарихдиз аквазвай: тарари эхиримжи
пешер вегьенвай, рекьин къве патайни рахун щитрал
алай чIехи шикилрилай чаз чинал нурулу хъвер алай
Украинада махсус операцияда чпин чанар ганвай
гадаяр килигзавай. Абур мад гьич садрани хьубредач
лугъудай фикирди рикI кьарсурзавай...

Марага хуьр алатнамазди, таксистди «Фатягъ»
лагьана. Зун гъавурда акьуна, чун пак тардив агакьна.
Алапат жедай кар тушир, заз и чка чир хъхьун тавун
– пак тар инал аламачир, гьа и тарцел 8 йисан вилик
за зи кIвалахдин юлдаш Патимат Вагьидовадихъ
галаз яйлухар кутIуннай ва чи мукьва-кылийриз,
кIвалахдин юлдашриз бахт, сагъ-саламатвал
тIалабнай. Чи ата-бубайрини гьакI ийидай, чнани
гьакI авунай.

– **Бес инал алай тар гьиниз фена? – хабар къуна за
таксистдивай, Украинада чпин чанар гайи жегьил
гадайриз дуьа авурдалай къулухъ.**

– «Чуруяр квайбуру» кана, – секиндиз жаваб гана ада.
Амай вири рехъ фикиррик кваз фена. Гьа икI чун
Хучнидив агакьна. Гьа ина Табасаран райондин тIвар-
ван авай гимназия ава.

Гимназиядин директор Элина Атлухановна
Шихмагьамедовади чун вичин кабинетда
гуьзлемишзавай. РикIиз чими, милайим жегьил
дишегъли, виридалайни кылинди – акьуллу, кар
алакъдай, алай аямдин регьбервили вири хесетар
квай Элина Шихмагьамедовади четин суалризни
регьятдиз, секиндиз жаваб гуналди зун мягьтеларна.

МАД СА БАХТЛУ ГУЬРУУШ

Зи са бязи суалар са карни чуьнуьх тавуна дуьз лугьун истемийшдайбур тиртани, чи ихтилат ачухди, фурс гвачирди хьана. Амма ихтин суалрини ам са кIусни кIеве тунач, ада дуьм-дуьз, гьа авайвал жавабар гузвай.

– Элина Атлухановна, аз чир хьайивал, Куь образовательный центрда кIвалахдив эгечИдайла, Куь уьмуьрдин юлдаш Нурмагьамед Жалилович Шихмагьамедов Табасаран райондин Кьил тир. Ибур гьакI куь хизандиз, гьакIни чи гьар са районгьлидиз, республикадиз четин вахтар тир. Куьне а муракаб девирда неинки гимназиядин регьбердин везифаяр кьилиз акьудна, гьакIни ам районда виридалайни агалкьунар авай гимназиядиз элкьуьрна. Квез и карда Нурмагьамед Жалиловича куьмек ганаьни, я тахьайтIа им анжах куь гьунар яни?

– 1989-йисан мартдиз Хучнида гамар храдай «Табасаран» тешкилатдин гуьзчидик квай аялрин-бахча ачухна. 1993-йисуз ам райондин образованидин отделдал хьивегьна ва адакай «Школа-бахча» хьана. Са йисалай адакай мад аялрин-бахча хьхьана. 2001-йисуз аз ана кIвалахун теклифна, гугьгьуьнлай, жув киле аваз ва ина кIвалахзавай ксар сад хьунивди, адакай гимназия хьана. Им 2006-йис тир. Гьелбетда и жуьредин месэляяр чавай анжах жуваз кIан хьуналди жедач, вилик-кьилихь квайбуруни чи тIалабуни тереф хвена кIанда. Таб квез герек я, Нурмагьамед Жалиловича чал ацалтай лап четин месэляйра куьмекар гана. Амма агалкьунар кьазанмишна кIвалахдин юлдашрин хьсанвилай, мадни аз садрани течир шей чириз регьуь хьайиди туш. Зи виридалайни хьсан муаллимар аялар тир. За гьабрувай чирзавай ва чир хьийинни ийизма. Им виридалайни камаллу педагогика я.

За Краснодардин академияда экономикадин факультет акьалтIарнай. Са тIимил вахтундилаз за кьатIуна хьи, педагогвилин образование чарасуз я ва зун ДГПУ-дин педагогикадин психологиядин факультетдик экечIна. Зун жуван хайи Дербентдин аялрин-бахчайриз физвай, анрин заведишрихь, методистрихь, тербиячийрихь галаз рафтарвилер хуьзвай, гьакIни

абуру тухузвай мярекатра ацукьзавай, яни жуван чирвилер деринарзавай ва гегьеншарзавай.

Кьенин юкьуз образованидин центр «Юлдаш» – им алай аямдин са шумуд хиле чирвилерин комплекс «Аялрин-бахча, Жафарован куьчеда авай адан са филиал, гимназия», вични эхиримжи вад йисуз Табасаран районда виридалайни кIвенкIвен чкадал алай. И чкадал кьведалди чна са хейлин тагугайвилериз дурум гана, четинвилер эхна. Анжах 2012-йисуз чи центрдиз гимназия лагьай тIвар гана. Кье ина Табасаран райондин 17 хуьряй аялри чирвилер кьачузва, 23 классда 385 ученик ава, 270 аял – аялрин-бахчада. Чи ученикри лап хьсандиз ЕГЭ вахузва ва Москвадин, Санкт-Петербургдин, Ивановодин, Саратовдин, Новосибирскдин вузрик экечIзава. 45-далай виниз чи выпускникри гьукуматдин медакадемияра кIелзава, эхиримжи 5 йисуз чи выпускникрин арада 29 кьизилдин медалист, 5 райондин Кьилин стипендия кьачузвайбур, 15 райондин Кьилин грант кьачунвайбур ава.

Аялар вичин ватан кIан яз, халкь кIан яз чIехи хьуниз «Юлдаш» Центри лап чIехи дикьет гузва. ИкI, жегьилрин форумда чи ученикар Шихмагьамедов Жалил ва Гьажиев Марат кьизилдин ва гимишдин медалриз лайихлу хьана ва абуроз Москвада киле физвай Гьалибвилин Параддиз теклифна. Мадни чи Центрда вишелей виниз илимдин конференциядин иштиракчийр гьазурнава. Гьавилай алай вахтунда чи гимназия зигьин, бажарагь авай аялрихь галаз

кВалахунай сад лагъай чкадал ала. Гзафбуруз чида «Летово», «Сириус». Чи мурад – гъабурун дережадив агакун я.

– **Ихътин агалкьунар гьикI хъана квехъ?**

– Чи коллектив гъавурда ава: алай девирдин программаяр кьилиз акъудун паталди са шартIар гун тIимил я, аялрик гъевесни кутуна кIанда, абур дуьньядиз килигунин тегъерни гувъзчивилик кутуна кIанда. Абур интернетдин сергъятрай чпиз хийир авай, чирвилер деринардай затIар кIелиз вердишарна кIанда. И жергедай яз чна «Созвездие» илимдин общество арадал гъанва. И ахтармишунин кIвалах чна ина кIвалахзавай муаллимрин чирвилдин дережа хкажунилай гагIунна. Къе чи гимназияда районда виридалайни тежрибалу муаллими кIвалахзава.

– **Чи журнал кIелзавайбуруз Дагъустандин дишегълийрин къисмет пара итижлу я. Квевай Куь къисметдикай вуч лугъуз жеда?**

– Зун зи къисметдилай пара рази я, зи уьмуьрдин юлдаш – халис инсан хъунай. Зун Табасаран райондин Сиртычрин хуьре дидедиз хъана. Гуьгъуьнлай чи хизан Дербентдиз куьч хъана. Гъа ина чи диде-бубайри чун танишарни авуна. Белки а вахт зи гележегдин уьмуьрдин юлдашдин уьмуьрда лап четинди тир жеди. Захъ гъар жуьре ванер галукъдай адакай, амма заз чизвай политикдин уьмуьр такIан краривни, душманвилерив ацIанва. Гъавилай ихътин инсанар вири сад я лугъун дуьз туш.

РикIел алама, ам чи кIвализ атана, зун жуван утагъда ацукънавай, столдал лекцияр кхъенвай зи тетрадар алай. Ада салам гана, тетрадь къачуна, ам зиди яни лагъана хабар къуна. Зи хатI лап нерди я, лагъанай...

Зи гъуьл акъуллу, викIегъ, савадлу инсан я. Чун санал яшаминш жезвай 26 йисан къене за гьич садрани гъайниф чIугунач зи уьмуьр адахъ галаз тухунай. Эхъ, чна санал гзаф крариз дурум гана; адан сифтегъан папахъ галаз хъайи аялри зун къабулна.

Заз, дишегълидиз хъиз, и кар лап важиблу тир. Вучиз лагъайтIа, хизан – зи даях я, зи къеле я. Гъа и къеледа вири сад-садахъ дуьзгъуьнвиле хъана кIанда. Чи хва Сандро Москвада яшаминш жезва, гъана кIвалахзава, руш Марта – Махачкъалада. Эльвиради медакадемия акъалтIарна, гъуьлуьк ква, къвед лагъай хва Жалила Москвада кIелзавна, виридалайни гъевечи Асадулла ирид лагъай классда ава. Гъа икI яшаминш жезва – табасаранрин хизандин адетриз гъуьрметиз ва абур хуьз.

Чи рикIай-рикIиз тир суьгъбет рак гатай ванци къатIна. Кабинетдиз военный парталар алай къве жегъил гада гъахъна. Абуру лагъайвал, чеб чпиз тарсар гайи муаллимрал кьил чIугваз атанвайбур тир. Абур виликдай гимназияда кIелай Мусавев Хасбулат – исятда ада Санкт-Петербургда Жукован Ордендин военный институтда кIелзавна ва Ханалиев Казбек тир – исятда ада Армиядин генерал Яковлеван тIварунихъ галай Новосибирскдин военный институтда кIелзавна. Хучнидай зун гъевес акатна хъфизвай. Эгер чпин гъилик чирвилер къачузвай аялрин тербия чпин мурад, кьилин везифа яз гьиссзавай муаллимрин коллективар аматIа ва виридалайни кьилинди – эгер абуру тербия гайи гадайри гьич са шакни алачиз чпин чанар Ватан патал гузватIа, зун агъазва: зи уьлкведа вири хъсан жеда!

P. S. Чи суьгъбетдин эхирдай за Элина Шихмагъамедовадивай Нурмагъамед Жалиловичаз табасаранрин литературадин диб кутур женгчи-шаир Къалухъ Мирзедиз памятник эцигунай чухсагъул лугъун тIалабна. Къалухъ Мирзе Надир-Шагъдихъ галаз женг тухузвай отряддин кьиле акъвазнай. Йис-йисандавай и памятник мадни метлеблу жезва. Хъсан кар авун – имани халкъдин тарих рикIел хуьник жуван пай кутун я.

СУВАЙНАТ ИСРАФИЛОВА

САЖИДИН САИДЖАМАЛОВИЧ САИДГЪАСАНОВ тийижир лезги бажагъат ава. Ам лезгийриз ва Дагъустандин маса халкъариз хъиз, гъакІни фадлай Россияда, «Вун накъ вучиз атаначир?» («Почему ты пришел не вчера?») ктаб акъудуналди, стхаяр хъайи вири республикайра машгъур хъана. Адан са хейлин шиирар ва «НуькІ хала» («Тетушка воробыха») поэма Г. Генковича урус чІалаз таржума авуналди, вири халкъариз автордин яратмишунрихъ галаз таниш жедай мумкинвал хъана. Кеферпатан Америкадин писателрин кІеретІди адаз Ю. Алешинан 2 лагъай дережадин Диплом гана. Узбекистанда, узбек халкъдин шаир ва игит Абдулла Орипован 80 йисаз талукъ «Авиценна ва ажал» Лезги газетдиз акъудай поэма Ташкентдин са музейда хуьзва. Чаз шаирдин эсерар гзаф чІалариз элкьуьрун селли кар яз аквазватІани, Сажидин Саиджамаловича абурун шиирар чи чІалазни элкьуьрзава. Вьетнамдин шаир

Май Ван Фана кхъена: «Зи шиирар зурба Лезги чІалаз элкьуьрнава! И кар тариф авуниз лайихлу я». Алай йисан февралдин вацра Сажидин Саиджамаловичаз «Дагъустандин халкъдин шаир» тІвар ганва. Чи журналдин коллективди чІехи шаирдиз и лайихлу тІвар мубаракзава ва адахъ чандин сагъвал хъун Аллагъдивай тІалабзава.

*Вичин са шиирда ада икІ лугъуьза:
Хиятри зун гваз къекъвена луварал,
Агакъ тавур гзаф ама чкаяр.
Зун чархачи хъана шумуд суварал,
Къенинди - къе, заз чир хъанач пакаяр!
Жува жуваз кутугнавач къимет гун,
Халкъ - зи Судья, къвезмай несил - шагъидар.
Я аферин лугъун, я туш тугъмет гун,
Зун куь вилик буржлуз ама, игитар!*

Гъуьрметлу Сажидин Саиджамалович! Чна – куь яратмишунар кІелзавай, абурал рикІ алай инсанри – квез аферин лугъуьза. Сагърай! Куь жавагъирар хътин эсерар кІелиз чун гъамиша гъазур я!

НАИРА ИБРАГЪИМОВА

Сажидин САИДГЪАСАНОВ

ЖЕНГЧИ РУШ

(Риваят)

Шагъ тир Надир къушун галаз вагъшийрин,
 Къумлух чуъллер къулухъди таз атана;
 Гъукуматриз, цӀаяр ягъиз, къуншийрин,
 Лезгистанни вахчун ада къатӀана.
 Кас гъуъл акур чӀавуз, алай лепеяр,
 Къафкъаз дагълар акур чӀавуз мукъувай;
 Жидаяр хъиз акъвазнавай тепеяр,
 Гъич хуш хъанач, атӀуз тежер якӀувай.
 Гегъенш аран, тамар миргер, жейранар,
 И еридин ятар ширин булахар;
 Птебиатди авуна ам гъейранар,
 Акур чӀавуз цуъквер авай яйлахар!

Хабар гъинай? Лезгистандин маканрай...
 Ягъун, къиникъ, ина авай дявеяр.
 Чуъл ацӀанвай ламарайни балкӀанрай,
 Иранвийри, нез, тукӀвазвай девеяр.
 Лезги хуърер кузвай са-сад вагъшийри,
 Жегъил рушар къаз есирра, гуж ийиз.
 Вил пичӀи тир, гух тежедай къучийрин,
 Хуърер-кӀвалер тарашзавай луж ийиз.
 Гъелелигда Надиран кар къулай тир,
 Хуърер са-сад кузвай ада къал ягъиз;

Чка-чка авайди са гъарай тир,
 Вич, лагъайтӀа, ацукънавай, ял ягъиз.

Тамун къерех, алачухар яна хъиз,
 Са шад кӀвалах вилив хуъзвай Надира.
 Гъава михъи тир, йифиз марф къвана хъиз,
 Пара къадар чими тир и йикъара.
 Нуъкверрикай садан рикӀел атана,
 Чпихъ авай гъунарлу кас къалурун.
 Хабардарди вичин далдам гатана,
 Лезгийрикай са викӀегъ кас жагъурун.
 Хуър-кӀвал тирвал къекъвена са игитдихъ,
 Акъажунра авун патал иштирак:
 «Къейидаз - пул – пишкеш гуда мейитдихъ,
 Чи игитдин акатна хъуй ам сарак!»

Хуърера кас амачир женг чӀугвадай,
 Душман рекъиз, яракъ, къуват кӀватӀзавай.
 Са руш авай игит хъгин аквадай,
 Адан рикӀе къисас вахчун – къаст авай.
 Ирид стха телеф хъанвай женгера,
 Диде-буба, къведни къенвай душманди.
 Къастунин цӀай куъкӀуьннаваз жигерра,

Давамзавай руша уьмуьр пашмандиз.
Вичел партал алукина хьиз стхайрин,
Малумарна гьазур тирди женгиниз.
Кьисас вахчуз кьейи кьадар архайрин,
Гьазур тир ам, кьуват хкун гуьнгуьниз!

Хабар нивай? БалкIанар гвай касдивай.
Чуру ният жеда гьар са душмандихь.
Кьиникь патал ихьтин игит кьаст авай,
Гьуьжет чIугун герек хьана балкIандихь.
Чи игитдин балкIандиз гуз мухни кьел,
Са югъ хьана, гьич стIални яд тагуз.
Муькуь балкIанд – гьиз кишмишар, гуз мекел,
Гьазурнавай, адаз чIуру затI тагуз.
Душмандинди писвал авун адет я.
Гьахьни дуван анжах чпин гьилевай.
Ахьтинбуруз кьезвай кьимет–лянет я,
Ирандин шагъ Надир – вагьши кьилевай.

Халкь кIватIнавай, эвер гана хуьрерай,
Чпихь авай кьудрат кьалун паталди.
Халкьдихь, иви физвайтIани хирерай,
Кьастар авай, душман гатун паталди!
Гуьг рангунин балкIан гана чпиндав,
Лацу балкIан гана лезги игитдив.
Руша вич чир ийиз тунач гьич садав,
Гьуьжетдайла, чан аламай мейитдив.
Иранвиди са вил яна Надираз,
Ягьанатдив рахана чи кьегьяддихь:
- Миргин саягъ тадайла ви як чараз,
ГьикI кьадатIа, лагъ на заз вун и гьяддихь? -

Руш лагьайтIа, кьуватдизни гьунардиз,
Машгьур кас тир хуьре-кIвале виридаз.
Беден ухшар тиртIан жегьил чинардиз,
Жаваб гудай такьат авай иридаз!
Амма ада, намус патал стхайрин,
Вичихь авай кьуват хуьзвай, кис хьана.
Гужар эхиз тежез ламран рухвайрин,
Адан рикIиз югъ-кьандивай пис хьана.
Стхайрилай артух вах туш кьейитIа, -
Амма кьисас вахчун адан рикIевай.
Лугьуз жедач, Сад Аллагьди гайитIа,
Зун гьалиб жен, кьаст вахчунин рекьевай.

Иранвиди, дамахар гвай жуьреда,
Чи игитдиз тамашна хьиз, давамна:
-Захь гьуьжетдай кас авани Куьреда?
Жаваб вучиз гудач, киче авам на? -
Игит тир руш тамашна са вилихьди,
Иранвидихь гьич са гафни раханач.
Стхадин тур авуна хьиз гьилихьди,
Са декьикьа балкIан кисна, юзанач.
Тамашзавай Надир рушан балкIандиз,
Ара-ара вил язавай вацIухьди.

Зегьер жедай саягъ гьар са иландихь,
Ам кьаних тир ивидихьни якIухьди.

-Рахадач хьи! Мез лал яни, игит ви?
Жаваб гудай гьич са гафни авачни?
Рух хьиз чилел эКIяйда за мейит ви!
Я тахьайтIа, лезги намус вак квачни?!
-Лал хьухь, душман, мажал авач рахадай!
Зи стхайрин кьанар ава хиве ви!
Дуьздиз экьечI, жуван кьеркьин чухвадай,
Мурдал кицIин пухъ твада за сиве ви! -
Гьа и гафар сивее амаз турарин,
Ванер акьат хьана, чикIиз цIехлемар,
Иранвидин, балкIандаллай пурарин,
Кьил галудна, гьахь авуна бегьемар!

Ахьтин гьарай акьатна хьи Надирай,
Нуькверар кьаз алахьна чи игит руш!
Чилер-цавар аватай хьиз ахварай,
Чи игитдин балкIандикай хьана кьуш!
Кьакьан тир син, кIане стIал вацI аваз.
Гьайван кьаних тир кьел тIуьна, яд тагуз.
Иранвидин кьил галудай кьацI аваз,
Ярхар хьанва, Надиразни яб тагуз!
Чи руш, адан балкIан вацIун кьерева,
Кьвед кьве патахь эКIяй хьана, кис хьана!
Халкьар кIватIал хьана шумуд хуьревай,
Кьенваз акур чIавуз, рикIиз пис хьана!

Кьил галачир иранви кваз такьуна,
Надир фена, тамашиз чи игитдиз.
Рушахь галай яргьи кифер акуна,
Надир ухшар хьана кьейи мейитдиз:
-Заз чидачир, лезгийрихь и кьадардин,
Игит тирди эркекар хьиз рушарни!
Яраб Аллагь, сир вуч ятIа и кардин?!
Куьн и рушаз тамаш гуьзел яшарин!
Эгер куьн кьил чIур хьанватIа, лезгийрихь,
Гьуьжет чIугваз экьечI, пучиз чанарни!
Кьушунрихь зи, кьунвай пул гуз, гьакьийрихь,
Лезгийрихь хьиз женни мегер гьунарни? -

Шумуд виш йис, вахтар фена цаварай,
ВикIегъ женгчи руш ама чи рикIера!
Кьванцин гада ават хьана ахварай,
Хквезва чи патав яргьал рекьерай.
Шарвилияр хьтин шумуд сад хьана,
Ватан хуьз кIанз, кукIварнавай душманар!
Надир хьтин шумуд сад барбатI хьана?
Ламарив хьиз нез вугана явшанар!
Руш Кьугьвай Син, кIане стIал вацI авай,
Кьагьриманрин ад ама чи дереда.
Женгчи рушан, кьечIем гьаркьуь кьацI авай,
ТIвар эбеди яз ама чи Куьреда!

КВЕЗ ЧИДАНИ?

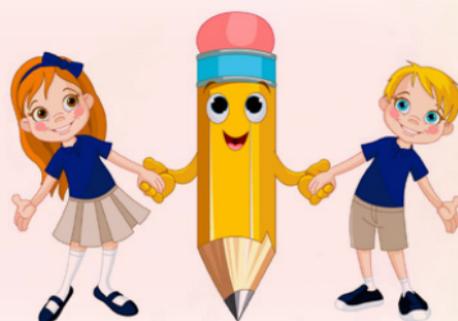

Дегъ девиррин инсанри цифра 7 сирлу ва кыл акъат тийидайди яз гысабзавай.

Чи йикъарани цифра 7 виче са гыхътин ятІани сир кІевнавай число яз ама. Адакай халкъдин мисалар чахъ агакънава. Мисал яз, «Иридра алцума, садра атІутІ!», «Ирид кас са касдал вил алаз акъваздач», мадни бахтлу инсанди вич «Ирид лагъай цавара» аваз гыссзава. Дуьшуьшдин кар туш, гъафтеда – 7 югъ, хважамжамда – 7 жуьредин ранг ва музыкада – 7 нота хьун.

Адетдин карандашдал 45 агъзур гаф кхъиз ва я 55километр алай цІар чІугваз жеда.

Французрин император Наполеона са декыкбада агъзур гаф кІелзавай.

Французрин писатель Оноре де Бальзака зур сятина ктабдин 200 чин кІелзавай.

Урусрин писатель Максим Горькийди са декыкбада 4 агъзур гаф кІелзавай.

Квевай са декыкбада гыкъван гафар кІелиз жезватІа ахтармиша.

ЦуцІулдин тум ам патал парашют хъиз я. Иниз килигна, гыкъван къакъан чкадилаь ада хкадарайтІани, адаз са шейни жедач.

Са чар 7 сефердилаь гзаф къве патал кІватІиз жедач, ам гыкъван чІехиди хъайитІани.

ЦицІерин япар кІвачерал ала. Яни, абуру са квехъ ятІани яб акалдайла ванцихъ кыл ваъ, кІвач элкьюрда.

Журнал в журнале

Фото взято из интернета

РАШИД РАШИДОВ

В этом году исполняется 95 лет со дня рождения известного даргинского поэта, переводчика, драматурга, народного поэта Дагестана Рашида Рашидова, лауреата Республиканской (ДАССР) премии им. С. Стальского 1970 года в области детской и юношеской литературы (за книгу «Соседи смеются»), лауреата общественной литературной премии им. О. Батырая (1972). Ему присужден почетный диплом Международной премии Ганса Христиана Андерсена за книгу «Хороший день» (1980).

Родился Рашид Рашидов 1 мая 1928 года в небольшом селении Ванаша-махи Сергокалинского района Дагестанской АССР. Трудовую деятельность начал с работы в родном колхозе. Затем окончил педучилище, пединститут и Высшие литературные курсы при литературном институте в Москве.

Более всего Р. Рашидов прославился как детский поэт. Его книги детских стихов, переведенные на языки мира, выходили огромными тиражами. Несколько поколений детей выросли на таких его книгах, как «Дети такие мне нравятся очень», «Хороший день», «У каждого есть друг», «Разбудить я хочу эхо», «Песня горского мальчика»...

Прославился Рашид Рашидов и как детский драматург. Его пьесы-сказки – «однорогий тур», «Житель Соколиной горы», «Ворона и чабан», «Снежный барс» с удовольствием смотрели юные зрители в дагестанских театрах.

ОТМЕТКИ

Ибрагим у нас бедовый,
Ибрагим у нас герой.
Каждый день с отметкой новой
Возвращается домой.
Единицу он несёт,
Словно кол для плетня.
Сам, как кол, у ворот
Встанет, голову склоня.
Как бычок на поводке,
Двойка хмурит брови,
Злая сорная трава,
Смотрит исподлобья.
Ну а тройка – та легка,
Вьётся, как дорога.
И на сердце паренька
Полегче немного.
А четвёрка – спору нет,
Лучше не бывает.
Ибрагим ест обед,
Песни распевает.
А когда получит пять,
Ибрагима не узнать.
Тут я, к сожаленью,
Не найду сравненья.

РОДИНА ОРЛОВ

В горах уже клубилась мгла.
Сидели рядом два орла.
– Скажи мне, где ты нынче был?
– Спросил один. – И что добыл?

Орёл орлу взглянул в глаза,
 Орёл орлу в ответ сказал:
 – Я утром возле моря был
 И рыбу вкусную добыл.
 – А что ты на море видал?
 – Я видел бесконечный вал.
 Он пену белую волок
 На ровный берег, на песок...
 На синюю морскую гладь
 Я не сумел ни сесть, ни встать.
 Туда бы хоть одну скалу!
 – Ты прав, – сказал орёл орлу.

СОЛНЕЧНЫЙ УРОЖАЙ

Луч в окне, на грядке, в луже...
 Ох, лучи и горячи!
 Тыква, чем других ты хуже –
 Собирай давай лучи!
 И айве отстать не гоже:
 Ты совсем ещё бела.
 А денёк такой погожий –
 Набирай давай тепла!
 Эй, гордячка-кукуруза,
 Не останься на мели –
 Больше солнечного груза
 Ты на плечи навали!
 ...А потом зима настала:
 Ходят в небе волны туч...
 Очень жадным солнце стало –
 Бережёт свой каждый луч.
 Тыкву мать взяла в сарае,
 Разрубила пополам...
 Будто солнышко, играя,
 Вдруг пожаловало к нам!
 Достает сестрёнка вазу,

В ней – варенье из айвы...
 Будто осень входит сразу
 Прямо в золоте листвы!
 Кукурузы спелой зёрна
 Я рассыпал по плите...
 Будто звёздочки проворно
 Замерцали в темноте!

СОЛНЕЧНЫЙ ДЕНЬ

Напевая тихо что-то,
 В доме окна моет мать.
 У сынка – своя забота:
 Сел на коврик поиграть.

Вьются ласточки, мелькая, –
 Гнезда лепят над окном...
 Сквозь стекло сиянье мая
 Потекло в умытый дом.

Сын хохочет – слушать любо,
 Заливается в игре!
 Он – малыш. Всего два зуба.
 Ловит солнце на ковре.

ВЕСЕННИЙ ДОЖДЬ

Какой хороший дождь прошёл
 – Он разбудил стрижей и пчёл!
 Дождь вывел в поле ручеёк.
 Куда ты? Пропадёшь, дружок!
 А солнце славно так печёт,
 Как будто пирожки печёт.
 Бежит девчонка через май
 Вся мокрая, хоть выжимай.
 Промокли блузка и подол...
 Какой хороший дождь прошёл!

Мозги отварные с соусом

На 500 г мозгов:

- 1/2 моркови,**
- 1/2 пучка петрушки,**
- 1 маленькая головка репчатого лука,**
- 1 ложка разведенного уксуса,**
- 1 лавровый лист,**
- 4–5 горошин перца.**

Залить мозги холодной водой. Через 2 ч осторожно снять с них пенку (лучше всего – не вынимая из воды). Выложить в сотейник, добавить специи, соль и уксус, залить водой так, чтобы она только покрыла мозги, быстро довести до кипения, после чего закрыть крышкой, уменьшить нагрев и варить мозги до готовности. Сваренные мозги выложить на блюдо, полить томатным соусом, а сверху посыпать измельченной зеленью петрушки. На гарнир можно подать рассыпчатый рис или картофельное пюре.

Гуляш из мяса

На 500 г мяса:

- 1 кг картофеля,**
- 2 головки репчатого лука,**
- 1 ст. ложка муки,**
- 3 ст. ложки томата-пюре и столько же масла.**

Мясо (огузок, оковалок, лопаточная часть) обмыть, нарезать кубиками, посыпать солью, перцем и обжарить на сковороде с маслом. Затем добавить мелко нарезанный лук, мясо посыпать мукой и все вместе слегка поджарить. Подготовленное мясо сложить в кастрюлю, залить 2 стаканами горячего бульона или воды, добавить томатное пюре, 1–2 лавровых листа, можно также добавить сметану, накрыть крышкой и поставить тушить на 1–1,5 ч. Подать гуляш с жареным или отварным картофелем, посыпав мелко нарезанной зеленью петрушки или укропа.

Язык отварной

На 500 г языка:

- 1 морковь,**
- 1 корень петрушка,**
- 1 головка репчатого лука,**
- 1 лавровый лист,**
- 5 горошин перца.**

Вымыть язык холодной водой. Положить в кастрюлю, залить кипящей водой так, чтобы она только покрыла его, довести до кипения, удалить пену и, значительно уменьшив нагрев, варить без кипения до готовности (крупный говяжий язык варят 3–4 ч, телячий – примерно 2 ч). За 1 ч до окончания варки добавить коренья, нарезанные ломтиками, лук, специи и соль. Готовый язык вынуть из отвара, под струей холодной воды снять с него кожу, после чего положить в отвар и хорошо прогреть. Перед подачей на стол нарезать тонкими широкими ломтиками.

Можно подать язык с соусом из зеленого горошка: зеленый горошек (400 г) вместе с соком вскипятить, всыпать по вкусу соль и сахар, заправить мукой, растертой с маслом и сметаной. Залить язык приготовленным соусом.

ШПИНАТ

Листья шпината содержат комплекс витаминов, углеводы, органические кислоты, минеральные соли, значительное количество йода и много других биологически активных веществ. Шпинат полезен при депрессии, аллергии, заболеваниях органов пищеварения, помогает при переутомлении и даже уменьшает вероятность возникновения раковых и сердечно-сосудистых заболеваний. Но главное – улучшает работу зрительной системы и помогает восстановить зрение.

РЕЦЕПТЫ

Листья шпината полезны при вялости кишечника и усиленном газообразовании.

Отвар. 10 г мелко нарезанных листьев залить стаканом кипятка, потомить 5 минут, остудить и пить перед едой по полстакана.

Постная ботвинья. Взять по пучку шпината и щавеля, измельчить, потомить на сковороде, добавив немного воды, протереть через сито, пюре охладить, развести квасом, добавить по вкусу сахар, лимонную цедру, поставить в холод. При подаче можно добавить по вкусу кусочек отварной рыбы, зеленый лук, укроп.

СЕМЕНА ПОДСОЛНЕЧНИКА

Подсолнечное масло – один из самых известных продуктов в мире. Оно применяется как слабительное и желчегонное средство при лечении воспалительных заболеваний кишечника и желчекаменной болезни, для профилактики атеросклероза. Очень полезны для организма семена подсолнечника (семечки). Они содержат большое количество жира, ценные растительные белки, углеводы, клетчатку, лецитин, макро- и микроэлементы, витамины группы В, являются одним из самых богатых источников витамина Е.

РЕЦЕПТЫ

Салат из моркови и семечек. Требуется 1 стакан натертой моркови, 2 ст. л. очищенных семечек и 2 ст. л. сметаны. Все компоненты перемешать, дать выстояться 1 час до выделения морковного сока. Принимать 1 раз в день во время еды в течение недели.

Масло. Принимать по 1 ст. л. 3–4 раза в день как слабительное и желчегонное средство.

Для лечения стоматита, пародонтоза набрать в рот подсолнечное масло и полоскать на протяжении 10–15 минут, выплюнуть, тщательно прополоскать рот водой.

КАПУСТНЫЙ БЕЛОК

По содержанию белковых веществ белокочанная капуста обогнала многие корнеплодные овощи. Имеется особый «капустный белок» – витамин, способствующий излечению от язвенной болезни желудка и кишечника. Рекомендуется капуста при гастритах, болезнях печени, а также при язвенных и спастических воспалениях толстой кишки, при почечнокаменной болезни, бессоннице. При пониженной кислотности желудочного сока, заболеваниях нервной системы, упадке сил следует принимать капустный рассол в теплом виде.

РЕЦЕПТЫ

Настой. 1 ст. л. свежих листьев капусты измельчить, залить 0,5 л кипятка, настаивать 8–10 часов и принимать по 1/4 стакана 3 раза в день за 15 минут до еды для укрепления иммунитета.

Рассол. Принимать до еды 1–2 раза в день в теплом виде, начиная с 1–2 ст. л. и постепенно увеличивая разовую дозу до 0,5 стакана.

Внимание! Рассол противопоказан при высокой кислотности желудочного сока, обострении язвенной болезни, при желудочных кровотечениях.

Здоровый образ жизни для детей

Быть здоровыми, красивыми, полными сил хотят и взрослые, и дети. А что для этого нужно делать? Всего лишь знать и выполнять правила здорового образа жизни.

Что же это такое – здоровый образ жизни?

Здоровый образ жизни – это действия, нацеленные на укрепление здоровья. Итак, чтобы быть здоровым, нужно не пренебрегать правилами личной гигиены и режимом дня, правильно питаться и заниматься спортом.

Личная гигиена

Чистота – залог здоровья

Главное требование гигиены – держать тело в чистоте. Это избавит вас от риска получить заболевания, связанные с размножением бактерий и паразитов. Для этого надо соблюдать элементарные правила гигиены.

1. Обязательно чистите зубы после утреннего пробуждения и перед сном.
2. Регулярно мойте голову.
3. Содержите в чистоте расчёски, резинки и заколки для волос.

4. Принимайте душ или ванну 2 раза в день.
5. Обязательно мойте руки по приходу домой, до и после еды, после игры с животными, до и после туалета.
6. Уделяйте внимание чистоте вашей одежды и обуви.

Режим дня

Сидеть да лежать – болезни поджидать

Вы скажете, что режим дня придумали родители, воспитатели и учителя. Совершенно верно! Именно этим людям небезразлично, как себя чувствуют дети, с каким настроением они принимаются за уроки и занятия, найдётся ли в течение дня время на еду и развлечения.

Итак, режим дня – это правильное распределение времени на сон, работу, питание и отдых.

Бывает, что мы нарушаем режим дня: поздно встаём, едим, когда захочется, смотрим фильмы или мультики допоздна, валяемся на диване. Но если человек будет так жить всегда, то он станет капризным лентяем, а без правильного питания и прогулок на свежем воздухе он ещё и заболеет.

Значит, основа правильного распорядка дня и хорошего самочувствия – это:

- Нормальная продолжительность сна (школьник должен спать не менее 9–10,5 часов).

Иллюстрация К. Ротова к стихотворению А. Митты «Чудо-кровать»

• Соблюдение времени отхода ко сну и ежедневного пробуждения.

• Соблюдение графика приёма пищи.

• Соблюдение баланса между учебными занятиями в школе и дома с активным отдыхом и пребыванием на свежем воздухе. Вернувшись из школы, ребёнок должен пообедать и обязательно отдохнуть. Отдых составит около 1–1,5 часа, без чтения книг и просмотра телевизора. Начинать выполнение домашнего задания рекомендуется с наименее тяжёлых предметов, переходя к более сложным. Через каждые 30–40 минут выполнения уроков следует проводить 15-минутные перерывы (с физкультурминуткой под музыку).

Вы можете построить свой режим дня, посоветовавшись с родителями. Главное – найти в себе силы соблюдать этот режим!

Правильное питание

Как жуёшь, так и живёшь

Понятно, что для детей готовят пищу взрослые. Понятно, что детям для роста и взросления нужно много сил. А получать всё необходимое они должны из пищи, богатой микроэлементами, минералами и витаминами. Отсутствие сбалансированного полноценного питания может обернуться испорченным на всю жизнь здоровьем. Поэтому нужно постараться есть всё полезное, что вам предлагают родители. Правила здорового питания достаточно просты и не требуют специальных навыков.

Ешьте богатые витаминами овощи и фрукты. Не отказывайтесь от тех овощей и фруктов, которые однажды показались вам невкусными, попробуйте их ещё раз, вдруг понравятся. Свежие овощи и фрукты не только утолят голод, но и пополнят недостаток полезных веществ.

Употребляйте кисломолочные продукты (кефир, простоквашу, творог, сметану и проч.). Они содержат полезный белок и способствуют нормальному пищеварению.

Ешьте каши. Они содержат сложные углеводы, которые позволяют организму быть энергичным и бодрым в течение многих часов. В качестве гарнира каши отлично гармонируют с мясом, рыбой и овощами.

Не отказывайтесь от мяса. В мясе содержится огромное количество полезных веществ, таких как железо, калий, фосфор. Они дают организму силы и возможности правильно развиваться и бороться с болезнями.

Совет. Не торопитесь во время еды, хорошо пережёвывайте пищу. Это спасение для желудка и всей пищеварительной системы. Специалисты рекомендуют жевать пищу не менее двадцати раз.

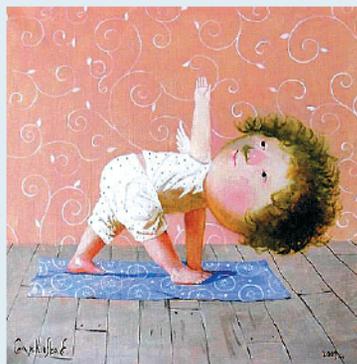

Фотограф Саманта Ли создает картины из обычной еды.

Спорт и физические нагрузки

Двигайся больше – проживёшь дольше

Чем меньше мы двигаемся, тем больше риск заболеть. Хорошо, если у вас много свободного времени. Вы можете посещать спортивные секции, упражняться в тренажёрном зале или танцевать. Вариантов очень много. Но что же делать, если

Картины Евгении Гапчинской

вы занятой человек и почти не имеете свободного времени? Тогда начать день необходимо с утренней зарядки, которая поможет перейти от сна к бодрствованию, позволит организму активно включиться в работу. Выполнять упражнения надо в определенной последовательности: вначале потягивания, затем упражнения для рук и плечевого пояса, затем для туловища и ног.

Заканчивают зарядку прыжками и бегом, после чего делают упражнение на восстановление дыхания.

Посвятите зарядке 10–15 минут, и ваше тело всегда будет в отличном состоянии.

Помимо зарядки к физическому воспитанию относится активное пребывание на свежем воздухе: подвижные игры и/или ежедневные прогулки на роликах, велосипеде и проч. Физический труд, гимнастика, прогулка, бег и т.п. улучшают кровообращение, дают энергию, хорошее настроение, здоровье.

Отказ от вредных привычек

Мы не станем углубляться и долго говорить о вредных привычках. Это общеизвестный факт. Мы очень надеемся, что каждый из вас, наших читателей, ценит своё здоровье и уже давно принял решение никогда не быть зависимым.

Хотите быть лучше, сильнее, веселее? Тогда начните вести здоровый образ жизни. На самом деле, вести ЗОЖ намного проще, чем можно подумать. Просто начните с малого. Давайте сами себе задание (встать вовремя, не забыть почистить зубы, поесть до выхода в школу, собраться и сделать уроки за 40 минут и др.) Выполняйте их и планомерно формируйте новые полезные привычки.

**ЗНАЕТЕ
ЛИ ВЫ?**

СЕЛЬДЕРЕЙ считался священным растением у древних египтян и греков. В природе сельдерей растет «по колено» в воде, и у него всегда влажные, «плачущие» листья. Греки сплетали из сельдерея венки для победителей. Такими венками в Древней Греции награждали героев популярных спортивных и музыкальных состязаний. У нас венки из сельдерея гордо носили придворные Екатерины Второй. При этом они смеялись над иностранцами, которые ели эту траву. Позже именно у европейцев мы научились употреблять сельдерей в пищу. С древности сельдерей был причислен к афродизиакам и входил в бальзамы и микстуры, повышающие потенцию и разжигающие страсть. Известный популяризатор магической кулинарии американка Патрисия Телески утверждает, что сельдерей ассоциируется с огнем и Меркурием, а значит, излучает могучую солнечную энергию. Он должен постоянно присутствовать на столе, так как усиливает уверенность в себе и обостряет логическое мышление.

ДОМАШНЕЕ ЗАДАНИЕ *или* ДОКТОРСКАЯ ДИССЕРТАЦИЯ?

Ваше чадо сидит за домашним заданием несколько часов кряду. То ли дурью мается, то ли действительно много уроков задали...

ЗАЛОЖНИКИ НАШИХ АМБИЦИЙ

Многие родители, пойдя на поводу у своих амбиций, отправляют детей в престижные лица, гимназии, классы с углубленным изучением отдельных дисциплин. Конечно, приятно осознавать, что твой малыш – будущая суперзвезда, но не стоит переоценивать уровень его умственных способностей. Может оказаться, что ученик просто «не потянет» перенасыщенную программу, учение превратится в мучение, а уроки действительно будут делаться нескончаемо долго.

ЗАГРУЗКА ИЛИ ОТСИДКА?

Когда ребенок здоров и по своему развитию готов усваивать школьную программу, на подготовку к урокам (в зависимости от возраста) ему достаточно от 2 до 4 часов. Возможно, дети просто не могут сосредоточиться на уроках, особенно если после школы прошло совсем немного времени. По гигиеническим нормам между занятиями в школе и дома должно пройти не меньше 2–3 часов, и лучше на свежем воздухе. А мы, родители, чаще всего усаживаем детей делать домашнее задание в самое неподходящее время: либо сразу после школы, либо поздно вечером, чтобы контролировать занятия. С первых школьных дней приучите детей к тому, что домашнее задание требует такой же тишины и сосредоточенности, как и урок в школе. Уберите все лишние предметы с письменного стола, оставьте только необходимые книги и тетради или позволяйте создавать шумовой или музыкальный фон. Бывает, что ребенку просто не объяснили, как, в какой последовательности выполнять домашнее задание. Поговорите с ним и вместе определите, с чего лучше начать, как удобнее выполнять заданное.

«МАМОНТЫ» ЖИВУТ СРЕДИ НАС

Не удивляйтесь, но еще есть дети, которые любят делать уроки. Им нравится сам процесс: аккуратно расчерченные чертежи, заполненные каллиграфическим почерком дневники и так далее. А некоторые всерьез увлекаются каким-то предметом, читают дополнительную литературу, долго размышляют. Этим надо оставить в покое. И тем не менее следите, чтобы ребенок все-таки бывал на свежем воздухе, а не только сидел у компьютера.

Октябрдин революциядин канал

Алай йисуз Октябрдин революциядин каналдай (КОР) сифте яз яд авахъна 100 йис тамам жезва. Канал жедалди хъвадай цин месэла четинди тир, ада Терско-Сулакский ва Приморский районрин шегъерарни поселокар вилик финин кардиз къецІ гузвай. Порт-Петровск целди таъминарун патал Тарки-Таудай авахъзавай булахрикай менфят къачузвай, я тахъайтІа яд Шура-озень (Шуринка), Сулак вацІарай поездра аваз агакързавай. XIX асирдин къвед лагъай паюна жуьреба-жуьре, гъа жигъетдай яз дагълух районрани, дигидай целди таъминардай къурулушар арадал гъунив эгечІна. 1870-1880-йисара Сулакдай Порт-Петровскдиз къван канал тукІуьрунин кІвалахрив са шумудра чалишмишвилер авунай, амма гъар сеферда абур я проект арадал гъидайла, гъалатІриз рехъ ганваз ва я тахъайтІа финансрин такъатар агакъ тавун сеbeb яз, къилиз акъуд тежез хъана. XX асирдин эвелра революцияди ва граждан дяведи и кІвалахар яргъалди къулухъ чІугуна.

Эхирни 1921-йисан 11-октябрдиз республикада зурба субботникдик къил кутуна. Адан нетижа яз зегъметдин фронтдин Къилин штабдин регъбервилек кваз халкъдин стройкадив эгечІна, адан къилени республикадин Совнаркомдин председатель Ж.Коркмасов акъвазнавай. Адаз инженеррин дестеди - В.Эмирова, З.Темирханова, А.Эфендиева, А.Даитбегова куьмекар гузвай.

КІвалах ргъазвай. Канал «вири дувъняди» эцигна – цІуд агъзурралди инсанри. КОР – Дагъустандин халкъарин садвилдин халис памятник я! Ам эцигун патал вири районрай зегъметдин коллективар къвезвай. Лопаткайралдини керкийралди кІвалахзавай. Чил пуд къатунин къайдада гадарзавай. Рабочняр чилин кІаник атІанвай къазмайра яшамш жезвай. Медикри дежурствоар къиле тухузвай ва куьмекар гузвай. Красноармеецрини куьмекар гузвай, гъа гъисабдай яз хъиткъинарунин кІвалахар къиле тухузни.

КОР СССР-да мелиорациядин сад лагъай эцигун хъана. 1923-йисан майдиз и эцигунрал М.И.Калинин, К.Е.Ворошилов, С.М.Буденный ва масабур атанай. Гъукуматди 4 миллион манат чара авунай. Дагъустандиз Зегъметдин Яру пайдахдин Орден ганай.

Анжи-Арка дагъдин ценерив махсус водоем тукІуьрнавай. Адаз каналдин инженер Видади Эмирован - Эмирован вир тІвар гана (30-йисара В.Эмиров репрессийрик акатна, вириз Вуздин тІвар хгана).

Ингъе вирида вилив хуьзвай югъ алукъна: 1923-йисан 25-июлдиз ахтармишун къиле тухун патал каналдиз яд ахъайна, 28-июлдиз лагъайтІа вир агалкъунралди аЦурна. 8-августдиз канал шад гъалара ачухна. Гъа и вацра Москвада къиле фейн Вирироссиядин хуьруьн майишатдин выставкадал экспозиция тукІуьрнавай - тамам малуматарни галаз каналдин макет.

КОР-ди са шумуд шегъер ва цІудралди хуьрер целди таъминарна. Каспийдин къерехрал гъикІ чан акъалтнай хъи! ЦІийи поселокар, емишрин багълар, чуьллер, узъумлухар арадал атана. Къачузвай бегъеррин къадар лагъайтІа, 5-6 сеферда артух хъана. Шегъеррин ва поселокрин коммунальнй къурулушрик, хуьруьн майишатдик ва промышленностдик йигиндаказ виликди фидай гъерекат акатна.

Дагъустандин цин, вичи Сулак вацІалай бине къачунвай дамар, са шумуд райондин мулкарилай, 90 км-дин мензил атІана Махачкъаладив, Каспийскдай ва 140 км-дилаини Избербашдив агакъзава. Адакай менфят къачуналди, 60 агъзур га чилериз яд гузва.

Канал са шумуд сеферда цІийикІа тукІуьр хъувуна. 1944-йисуз, дяведин къизгъин вахтунда, дишегълийрин, аялрин ва къузуь ксарин гъилералди КОР-дин яд физвай чка (русло) са къадардин артухарна. Чехи кІвалахар 1960-1980-йисарани къиле тухвана. Саки вири каналдин къене пад ва къвалар бетондин плиткайралди облицовка авунва.

Гъелбетда, 100 йисан каналдихъ хци месэлайр пара кІватІ хъанва. Ам гележегда цІийикІа тукІуьр хъувунин, вахт арадай физ михъи авунин, огражденияр тукІуьрунин чарасуз лазимвал ава. Умуд кутаз кІанзава хъи, асирдин юбилейдин йисуз вири и месэлайриз фикир гуда.

ГЪУЛНАРА АСАДУЛАЕВА

Инсаният лап куьгъне заманайрилай инихъ уьмуьрдин тежриба хуьз ва ам гуьгъуьннин несилприв агакьариз чалишмиш жезва. Малуматар агъзур йисаралди ктабханайра хуьзва. Алай аямда рекъемдин технологийрин таъсирдик кваз вири дегиш жезва: гъа гъисабдай яз ктабханаярни. Къе ада гъикI кIвалахзава ва ам гележегда гъихътинди жеда? Идакай чаз Расул Гъамзатован тIварунихъ галай Милли ктабханадин директордин заместитель Сарат Абдуллаевна Жабраиловади суьгъбетна.

КТАБ КIЕЛУН – КЪЕТИЕН ЖУЪРЕДИН АДЕТ

Ктабхана яваш-яваш маса шикилда гъатзава ва цIийн малуматар веревирддай ва чирвилер къачудай, медениятдинни марифатдин ва яшайишдин хилен кар алай мярекатар къиле тухудай майдандиз элкъвезва, ина яргъалди амуькьиз ва мад сеферда иниз хквез кIан жезва, - лугъузва Сарат Жабраиловади.

Ада гъар юкьуз гъа виликдай хъиз кIелчийри, анжах са и чкадиз хас тир ктабрин атир гъикI гъиссзаватIа вилив хуьзва, вучиз лагъайтIа ктабри къенин юкьузни дезгейрал лайихлу чка къазва. Абурув агатиз, абурун жилдерилай гъил элягъиз, абур дезгедилай къачуз ва, чарар ахъайиз килигна, рикIиз бегенмиш хъайиди хкъагъиз жеда. Архайин чкади ва кIелдайбурун залра адет хъанвай секинвили кIелунин ашкъи кутазва. Ктабханадиз виридавай къвез жезва ва иниз атунай пул къачузвач.

Чи ктабханада вири чка менфятлудаказ ишлемишиз жезва. Гъаниз килигна саналди, санлай са дестеди кIвалахун, лекцияр ва мастер-класар къиле тухун герек тирди фикирда къуналди анаг дегишарзава. Ктабхана гележегдани гъа виридаз чидай жуьреда амуькьда. Зун и кардихъ инанмиш я. Заз гъа икI хъана кIанзава ва гъамиша чарарин ктабар кIелуниз эвер гузва! Им гила къетIен жуьредин адет я, - хуьурезва ктабханадин кIвалахдин ветеран.

- Зун аял тирла, ктабханаяр машгъур чкаяр тир, СССР-да виринра хъиз. Вахт гъахътинди тир. Ктабханайра учирар жедай! Лазим ктаб къачун патал са шумуд югъ вилик кумаз къхена нубат къадай. Инсанри яд хъвадай хъиз кIелдай.

- Квез куь уьмуьр ктабханадихъ галаз алакьалу ийидай мурад аял чIавалай авайни?

- Ваь. Зун музыкадал машгъул тир. Агдамда Уьзеир Гъажигеован тIварунихъ галай музыкадин училище акъалтIарна. Ахпани - Бакудин пединститутдин музфак. Уьзеир Гъажигеовни Агдамдай тир. Дагълух Карабахда авай и шегъер зи ватан я. Зи чIехи буба Салагъ и шегъердин бине эцигайбурукай сад тир лагъайтIани жеда: ам устIар, кеспи ийиз шегъерриз физвай лежбер тир. Заргар, яракьрин устIарни яз ада Агдамда бине кутуна. Къванцикай кIвалер сифтени сифте эцигайдини ам тир. Дагъустандай ада сифте устIаррин артель гъана, абурун арада къумукъарни, аварарни, гьелбетда, жуван ватангъелияр, яхулвиярни, авай. Ахпа ам вичин хизан хутахиз Говкрадиз хтана. Амма паб и кардал рази хъанач ва дишегълиди вичи вичин дуст рушакай гъуьлуьз хъсан паб жеда ва адан прид аялдиз хъсан тербия гуда лугъуналди, ам павбиле къачун меслятна. ГъакI хъунни авуна. Гъа и хизанда зи буба хъана. Ада Салагъ-маммадин веси хъиз, меценатство къабулна ва уьмуьрдин эхирдал къван вичин ватангъелийриз куьмекар гана.

- Куьн Дагъустандиз гъикI акъатна?

- Алатай асирдин 80-йисара Азербайджанда къалабулух ва Карабахда военный къал-макъал гъатна. Политикадин жигъетдай чIуру гъаларикай хата авайвиляй, чна Дагъустандиз хтун къетIна. Зи ата-бубаяр Лак райондин Говкра хуьрай я. Бубадиз вичин хайи макан хъсан чидай ва кIандай, ада багърийрихъ галаз садрани алакьа квадарначир. Чун Азербайджандин яхулвияр я, чаз сад хъиз хъсандиз, лак, урус ва азербайджан чIалар чида.

Махачкъаладиз хтайла, зун ктабханада кIвалахунив гъасятда эгечIнач. Сифтедай за музыкадин ва умуми образованидин школайра музыкадин тарсар гузвай,

культурадин министерствода, ахпани метоцентрада кIвалахна. Дагъустандиз хтайла за ДГУ-дин социальный факультет акъалТарна. Заз Милли ктабханада кIвалах теклифна, зунни рази хъана, - рикIел хкизва чи суьгьбетчида.

Сарат Абдуллаевна (Абдулла-Кызы) Жабраилова коллективда виридаз кIанда ва адаз чIехи кIимет гузва. Ада вичин еке тежрибадикай менфят хкудуналди, сифте яз ктабханадин кIвалахда жуьреба-жуьре фестивалар, халкьдин искусствонин суварар, конкурсар, региондин дережада аваз килигунар тешкилна, гьакIни Дагъустандин искусство ва композиторрин яратмишунар машгурдай серенжемар кыле тухунив эгечIна. Ам гьар йисуз ина кыле тухун адетдиз элкьвенвай «Жувар рикI ктабрихь элкьуьра!», «Хайн чIаларин хважамжам» республикадин фестивалрин инициатор я. Ам гьакIни «Библионочь», «Искусствойрин йиф», «Кинодин йиф», «Ктабар багъишунин международный югъ» Вироссиядин акциярин тешкилатчийрикай сад я. Адан иштираквал аваз ктабрин презентацияр, писателрин ва шаиррин, общественный ва культурадин машгур деятелрин юбилеяр кыле тухузва, милли чIаларин клубар арадал гъанва.

Сарат Абдуллаевнади ктабар кIелун машгурунихъ галаз алакьалу итижлу фикрар уьмуьрдиз кечирмишунин ва важиблу мярекатар тешкилунин, абур кыле тухунин карда активвилелди иштиракзава. КIвалахзавай йисара ада Милли ктабханадин кIелчийрив кьуллугьар агакьарзавай вири отделрин кIвалах активламишна. Акъалтзавай несилдиз ватанпересвилин тербия гунин, терроризмдин ва экстремизмдинн вилик пад кьунин рекьерай еке кIвалах тухузва, яратмишунрин союзрихъ галаз санал кIвалахзава. Культурадин ва искусствонин деятелар ктабханайрин кьуллугьчийрихъ, общественностдихъ ва жегилрихъ галаз гуьруьшмин хьун патал абур республикадин шегьерриз ва районриз фин тешкилзава. Ихътин гуьруьшар райондин дережадин суварриз элкьвезва, абурун кылин макьсадни ктабар кIелун пропаганда авун я.

- Чи ктабханади вичин, аквар гьаларай алатай асирдин 90-йисара квахай, машгурвал хканва. Ина гзаф мярекатар кыле физва, амма виридалайни чIехибур ва зи рикIиз хушбур хайи чIаларин йикъаз талукъ яз 21-февралдиз кыле тухузвайбур я. Чна республикадин вузра кIелзавай кьецепатан уьлквейрин студентриз, чи рикI алай шаирриз ва писателриз, алмирриз, искусствонин деятелриз эвер гузва. 21-октябрдиз лагъайтIа, гьар йисан милли чIаларин фесивалдиз муниципальный ктабханайрин работникар кьвезва. Милли пек-партал алай абур чпин хайи чIаларалди рахазва, абур шиирар кIелзава, манияр лугьузва.

- Заз гьамиша итижлу кар я: пешекар музыкадин устадри кьехъ яб акалзаватIа, ашпазри кIвале гьихътин тIуьнар гьазурзаватIа, писателри ва ктабханайрин кьуллугьчийри вуч кIелзаватIа?

- За урусрин ва кьецепатан авторрин художественный литература саки вири кIелна, ахпа тарихдин илимдин кIвалахрал элячIна. Заз дагъустандин писателар ва шаирар гзаф хуш я! Заз гзаф шиирар хуралай чида, Азербайжандин авторарни рикIел алама. Алай аямдин жуван ватанэглийрин яратмишунарни за вилив хуьзва - Жанна Абуевадин, Миясат Муслимовадин, гьакIни еке ашкьидивди Мегьамед Агьмедован, Марина Агьмедовадин яратмишунарни кIелзава. Абур неинки са кIелзава, абур чирзава, абур анализ гузва ва анжах ахпа за ктаб дезгедал эхцигзава.

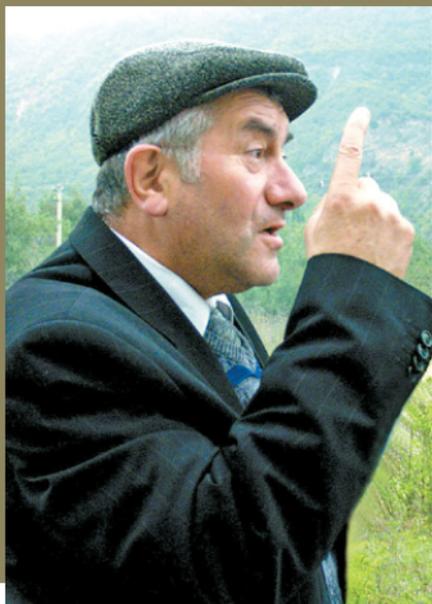

- Гьеле са цIуд йис идалай вилик библиотекарвилин пеше квахьунин фикир авайди тир, мисал яз, телефонисткайрин, текстер машинкайрал наборзавайзавайбурун пешеяр хьиз. ГьакI яни?

- Ваь. Зун рази туш. Россиядин ва Дагъустандин культурадин министерствойри ктабханаяр цIийи кьайдада туьхкIуьр хьувунин проект агалкьунралди кылиз акьудзава. «Культура» милли проект кылиз акьудунив Дагъустандин ктабханаярни эгечIнава. Чи Милли ктабханади цIийи аямдинбур арадал гьун патал лазим документар гьазуриз тежрибадин ва методикадин куьмекар гузва. Алатай кьве йисуз республикада цIийи 6 ктабхана арадал гъанва, алай 2023-йисуз культурадин министерстводи мад вад ачухун пландик кутунва. Кылин фикир ктабханаяр рекьемрин техникадал элячIунин ва цIийи литературадал таьминарунин карда материально-технический база мягькемаруниз, библиотекаррин пешекарвал хкажуниз гузва. Гьаниз килигна и пеше цуькI хьиз квахьуникай рахаз тади кьачун тийин, ктабханайрин пешекарар гьазурун ДГУ-дин куьлтурадин факультетда давам жезва, - пешекарвилелди гьавурда туна Сарат Абдуллаевна Жабраиловади.

Чи суьгьбетдин эхирдайни ада виридаз дуьньяда авай хьсан ктабар кIелун меслятна, хушбахтлувал ва муьгьуббат хьун алхишна!

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

СИФТЕ НУБАТДА МУАЛЛИМ...

Алай йисан майдин вацра лезгийрин твар-ван авай шаир ва публицист, таржумачи, «Лезги газетдин» литературадин отделдин редактор, РФ-дин писателрин ва журналистрин Союзрин член, РФ-дин ва РД-дин культурадин лайихлу работник, Дагъустандин журналистрин Союздин «Къизилдин къелем», «Къизилдин лекъ», Гъажибег Гъажибегован ва Мегъамед Гъажиеван тварарихъ галай премийрин сагъиб Жалилов Мердали Абдулазизовичан (Мерд Али) 80 йисан юбилей къаршиламишда. Чна куь фикирдиз Мердали Абдулазизовичахъ галаз хъайи суьгъбет гъизва.

- Шаир, публицист, таржумачи, муаллим. Куьне Куьн сифтени-сифте вуж яз гъиссзава?

-Гъелбетда, сифте нубатда зун муаллим я. Бажарагъ авай муаллим хъайила, адакай муаллим-шаир, муаллим-публицист, муаллим –таржумачи хъун мумкин я. Зи уьмуьрда гъакI я. Сифтени - сифте филолог, муаллим аялриз хайи ва урус чIалар, литератураяр чирзавай. Гъа- гъа карди шаирвилини кIвалахдиз къуват гана ва ам виликди фена.

Публициствиликай рахайтIа, им газетдин гъунар я. Газетдиз атайдалай къулухъ и кар генани къуватлу хъана. Идалайни гъейри, багъри газетди, иллаки литературадин отделдин редакторвили, заз жуван хайи чIалан чирвилер таржумачивилин рекъе ахтармишдай мумкинвал гана. Лугъун хъи , муаллим тахъайдакай я хъсан публицист жедач, я шаир, я гъич хъсан инсанни.

- Куьн шиирар кхъинал гъикI атанай? Куь таъсирнай?

- Чи школада урус чIалан тарсар гузвай муаллим кIварчагъви Алибег Ашурбегов авай. Ада лап хъсандиз шиирар кIелдай ва чи школада «Хъсандиз кIелунин» кружок (кружок выразительного чтения) ахъайнавай. А вахтунда за 7-классда кIелзавай. Зани и кружокда Маяковскийдин са шиир кIелнай.

*И жизнь
хороша,
и жизнь -
хорошо.
А в нашей буче,
боевой, кипучей,
и того лучше...*

Акъван заз бегенмиш хъанай хъи, и шиир кхъинин къайда, ам кIелунин тегъер, ритм, гъатта райондин «Социализмдин

рехъ» газетдиз Октябрдин революциядикай шиирар акъатайла, заз и шиирарни гъа гъахътин ритм аваз кIеллиз кIан хъана. Амма жезвачир, зани жуван шиир кхъена. А шиир гъаз зун Усугъчайдиз фена. Ана за газетда авай шиирарни кIелна ва жуван шиирни. Зи шиир абуруз бегенмиш хъана ва ам гуьгъуьнин нумрадин газетда чапна. Шиирни сифте яз рагъметлу Шихнесир Къафлановаз акуна. Ада завай мад шиирар аватIа, вичиз къалурун тIалабна. Гъа и юкъуз за жуван рикIел акъалтай къван шиирар кхъена, адав вугана. А вахтунда заз жанрайрикай са акъван хабар авачиртIани, абурук сатирадин са шиирни квай. Лугъун хъи, зи диде – зи насигъатчи тир. Адаз са хейлин манияр, шиирар чидай, вичини гъамиша абур лугъудай. Садра ада заз чи хуьруьн булахдикай (а вахтунда ам чкIана, хъийидай кас авачир ва диге гъийри яд 3-4 километрдин яргъай ялзавай) шиир туькIуьр лагъанай. За ихътин шиир кхъена:

*Дагъдай хуьруьз гъанва булах,
Къур акъатна къурамат я.
Кар талакъиз ийир дамах,
Ксарал зун алаамат я...*

Фельетон «Коммунист» газетдиз ракурна. Анани гьасятда къабулна, фельетон «Тумпуз гвай Муртуз хуьрерава гьар юкьуз...» лишандик кваз акъудна. А чавуз зун 8 -классдиз акъатнавай. Анжах зи тварцихъ гонорар хтайла, чир хъанай миграгвийриз шиирдин автор зун тирди. Гьатта зи буба Абдулазизазни хабар авачир. И жуьре шиирар кхьинам ам рази тушир. Гьич рикелай фидач, зи сад лагъай гонорар. Адахъ неинки за жуваз, гьатта къуншийризни кинодиз фидай билетар къачунай.

Мадни фельетон акъатувнивди, хуьруьз 5 километрдин мензилдай цийи турбайра аваз яд хканай. Хуьруьнвиар регъатвилик акатна.

Гьа икI, зи яратмишунрин уьмуьр башламиш хъанай.

- Са бязи яратмишзавай ксари чпи - чеб виликди кутада. И карди абуруз куьмекзавани, я тахъайтIа зарар гузвани? Квез чиз, башламишзавай писателрин, шаиррин гьалатIар гьибур я?

- Яратмишзавай инсандин сифте гьалатI дамах къачун я. Критика къабул тавун я. Литературадин отделдин редактор яз заз чизва, ахьтин вахтар жеда хьи, са бязибур къведа меслят акваз, ахпа гьалатIар лагъайла, хьилер къведа. Бес хабар вучиз къазва, эгер критика къабулиз жезвачтIа?! Фурсухъанар, чпи - чеб вилик кутадай, тIимил гьалтдач. И хесет чпин хийирдихъ туштIани, абуру гайи меслятрал амал ийидач. И карди, гьайиф хьи, я литература вилик тухудач, я абуруз авторитетни жедач. Халкъди ихьтинбурал агъзур лакIаб алкIурда.

- Вахт алатайла, Куьне кхьей эсерда дегишвилер тваз кIан хъайи дуьшуьшар хъанани?

- Вахт алатайла неинки шиирда дегишвилер тваз кIан хьун, гьатта ам ара-бир чарасуз кIвалах яз хъайи вахтар ава. Мисал яз, жув армияда авай вахтунда

кхьей «Сергьятдал» поэма. Им 1962-65- йисар тир, за СССР-динни Ирандин сергьятдал къуллугъзавай. А вахтунда заз къилин образование авачир, литературадин пис-хъсан чизвачир. Гуьгъуьнлай лагъайтIа, за жуван поэмадикни, гзаф маса эсеррикни хейлин дегишвилер куктуна, тIварар ганвачир къилериз тIварар хгана ва икI мад.

- Эхиримжи вахтара вуч кхьена?

-Телевизордай чи ватанэгъли, чепеви Энвер Набиеваз Россиядин Игитвилин тIвар гунин ван хъайила, за «Муштулухар» шиир туькIурна. Лиро-эпический поэма арадал атана. Гьа икI, алатай йисан эхирда «Игитрин чил» тIвар алай шииррикайни веревирдерикай ибарат ктаб чапдай акъатна. Ам Игитдиз вичиз, адан мукьва-къилийриз, Донбасда женг чIугвазвай чи рухвайрин диде-бубайриз багъишна.

- Таржумайрикай са къве гаф лагъайтIа жедани?

- Куь фикирдиз къведайни, Пушкин лезги чIалал рахада лагъана, я тахъайтIа Генрих Гейне, Лермонтов, Чехов, Салтыков-Щедрин?! Мадни чи лезги балайри кIелзавай шиирар лап хъсандиз къатIунун патал Чуковский, Маяковский, Маршак, Михалков абурухъ галаз гьа чаз багъа тир лезги чIалалди рахазва. Им зурба кIвалах я. Шаирдин гьиссер, шаирдин фикирар авайвал туна хайи чIалаз элкьуьрун. Заз чиз, залай и кар алакьна. Гьелбетда, за авунвай къван вири таржумаяр ктабриз акъатнавач, амма са бязибур къилди ктаб яз, «Руьгьдин муькьвер» тIвар алаз 2018-йисуз акъатнава. Ина неинки винидихъ тIварар къур авторрин, гьакIни Дагъустандин саки вири машгур классикрин шиирар хайи чIалаз таржума авунва. Им халкъар сад-садав агудунин, чи зурба Ватанда дуствал, садвал мягькемарунин рехъ я.

- Чи журнал кIелзавай дишегълийриз вуч лугъуда Куьне?

- Дишегъли галачиз дуьнья фад чкIидай, мумкин тир а шар вич арадал къведачир. Гьа шар хуьзвайди дишегъли я, заз чиз, дишегълидин муьгъуьббат я. Мадни, чIал хуьзвайдини дишегъли жезва. Гьавая адаз дидедин чIал лугъузвач эхир. Аялди дидедин некIедихъ галаз дидедин чIални къабулзава. Дидедин лай-лайрихъ галаз адаз чIал кIан жезва. Гьавилияй дишегълидин роль пара я. Жувахъ муьгъуьббатдин шиирар тIимил аватIани, зи виридалайни хъсан шиирар дидедиз, вахаз бахшнавайбур я. Гьа инлай къулухъни гьакI жеда. Къуй гьар са дишегълидиз Аллагъди бахтар гурай! Квехъни еке агалкъунар хьурай!

- Дугъриданни, Мердали Абдулазизовичахъ муьгъуьббатдин шиирар тIимил ава. Вичи къейд авурвал, икъван муракаб, чалкечир вакъийринни суалрин дуьньяда кIанивиликай манияр гьикI лугъун?.. РикIел къведач. .. Адан тIвар къунамазди, зи фикирдиз шаир-трибун къвезва. Вични лап хци сатирадин, ва я патриотвилин шиирар къакъан сегънедилай са гьилни хкажна, яб гузвай гьар са касдиз таьсирдайвал кIелзавай шаир. Ихьтин акьулдивни камалдив ацIанвай, уьмуьрдин писни-хъсан акунвай ксарихъ галаз ихтилат авун – им руьгьдин ем артухарун лагъай чIал я.

Мердали Жалилов вад аялдин буба я. Адан рикI алай кайвани Пери-Райят Керимхановнади шаирдиз къени къул, пуд хвани къве руш багъишна. Къе абур 12 хтулдин ва 3 птулдин гьуьрметлу ва рикI алай чIехи бубани баде я. Чна Аллагъдивай абуруз чандин сагъвал ва яргъи уьмуьрар хьун тIалабзава.

НАИРА ШИХНАБИЕВА

Мердали ЖАЛИЛОВ

ГУЪГЪУЪЛЛУЙРИН МАРШ

Къарагъ юлдаш! Къарагъ, ша фин,
Эвер ганва Ватанди.
Гъар са къегъал хъанва кІвачин,
Яд къуруриз душмандин!

Дяве я каш, дяве я мекъ, -
Къабул женни зулумат?
Чакай гъар сад – са уйтквем лекъ, -
Иланриз къван къалума!

ГъикІ хтана фашизм кІвачел,
Рам авур чи бубайри?
Фарашдани адан хчел,
Кармаш ийиз тубайри?...

Чи Россия! Ватан чи пак!
Мус хъайид я чапхунда?
Гъар са вагъши, акъатай хак,
Къалгъанралди къазунда!

Авайди туш маса къисмет,
Чун – ватандин дестекар!
Ягъиз тада вагъшийрив мет,
Чирда вуж я эркекар!

Шак алачиз жеда къулай,
Къениндалай пакади!
Ватан патал рикІин ялав
Къадайди туш руквади!...

* * *

Лув хайи къуш, туна цавар,
Апукънава вун гъи къерел?
Аквазвачни, я бахтавар,
Гъуълягърин муг кІайи вире?

Дарман гынай гъин ви хирез,
Ам къвердавай жезва къувун,
Къаргъаяр вал ава хъуърез,
Квехъ дегъишна тав на цавун?

Чидачирни аршар вили
Чулавризни тирди ачух?
Гъунарди ваз вучна, килиг,
Хъелевди са авуна чІух.

Гъиниз жезвай, лагъ, вун хкаж,
Чилелламаз пехил таяр?
Авайди туш гъуълягърин арш,
Уълегъанрай акваз паяр...

ГъикІ чир хъанач тирди вун тек?
Тадайди туш текбурал чІар.
Низ багъишна на руъгъдин экв?
Гъибетрилай чІугуна цІар?

Дуънья икъван алаш-булаш,
Низ ийида на ихтибар?
Вахъ галукъда на вегъей лаш,
Къадач ерли вавай хабар...

* * *

Вуч тазватІа килиг къулухъ,
Бала яни, бал яни?
Низ авуна вуна къуллугъ,
Инсан яни, мал яни?

Вуч кар туна, ийир дамах,
Чешне жедай несилриз?
Къайси яни, кІайи къавах,
Куън тарифда эсилри?

Вуч эцигна? ЧкІурна вуч?
Куъ хуъзва къе асайиш?
Гъихътин вацІар авуна пуч?
Къурал гъана яшайиш.

Какадариз писни хъсан,
Гъихътин рекъер агална?
Къе аматІа са затІ масан?
Къузгъунри хир хчална...

Амма уъмуър жезва давам.
Гъинихъ ялда шивери?
КІвенкІе туна са шеври лам,
Вуганан рехъ живерив?

Гъикъван затІар, дибдай фашал,
Акъуднава аршариз.
Физва гъиляй жегъил яшар,
Къадирсузриз ашариз.

Физва - асил, физва несил,
Вуч ятІа чи пакади?
Къуъл цайинай экъечІиз сил,
ЦицІиб хазмач какади...

Жаван чѳавуз адан мурад кѳисметди пишкеш яз чѳехи муьгѳуббат гун тир. Анжах а чѳавуз чизвачир бахт яргѳалди давам жедач. Амма рикѳел хкунрай кѳатѳуз жезвайвал, ада са кѳусни гѳайиф чѳугвазвач, ам мад вири гѳа сифтедила гѳатун хѳийиз гѳазур я... Кѳисмет виликан ва гилан паяриз пайна, Алла Подвальнаяди вичин уьмуьрдикай са кѳусни ранг ягѳун галачиз суьгѳбетзава. Рикѳин деринар ачухзавай адан суьгѳбетдихь еке ашкѳидивди яб акализ кѳан жезва. Ада вичин гѳуьл рикѳел хкизва... Чник дегшвал акатиз адакай чан алайдакай хѳиз рахазва. На лугѳуди, ам исятда рак ачухна хкведа. Адан рикѳизни эхирки кѳарай жагѳида.

Спецназдин кѳуллугѳчи Сергей Подвальныйди СОБР-дин школа акѳалтѳарна, Чечнядин кѳве дяведа иштиракна. Им гѳихѳтин кар ятѳа, Алладиз хабар авай. Гѳар сеферда гѳуьл вичин везифа кѳилиз акѳудиз фидайла, рикѳе гѳатзавай тѳал дериндиз ракѳурзавай, муьгѳуббатди, на лугѳуди ам гѳайкал я, ам хуьник умуд кутазвай. Чун гѳикѳ таниш хѳанай? Адан чинал хѳвер акѳалтзава:

-Зун кѳелун патал машгѳур Павлово-Посаддиз, храз чирдай (ткацкий) училищедиз фена. Каникулриз элкѳвена кѳвализ хкведайла, зун адахь, Сергеяхь, галаз таниш хѳана.

- Ам залай гужуналдини алатзавачир, - рикѳел хкизва Аллади, - заз Сергей саки чизвачир эхир. Чизвайди анжах вичи лагѳай малумат тир: Дагѳустандин политехдин радиотехникадин факультет акѳалтѳарна. Ада вичин рекѳяй кѳвалахзавачир. Цѳуд йисуз милицияда кѳвалахна, 1995-йисуз ОМОН-диз атана. Москвада еке агалкѳунралди гѳазурлухвал хкаж хѳувуна, спецподготовкани тактикадай ва дагѳдин кѳарай, гражданвилини чѳалалди лагѳайтѳа, вичик залукар яз кѳунвайбур (заложника) азадайла пенжеррай яшайишдин кѳвалериз гѳахѳунин кѳайдаяр кѳай промышленный альпинизмдай виридалайни хѳсан пешекар хѳана.

РИКѳЕВАЙДИ АЧУХУН

Адан кѳисметда гзаф кѳар кѳабра кѳхенвай саягѳда ваь, халисан уьмуьрда хѳиз, дердер, гѳамар, четинвилер, рикѳиз акѳван еке тѳарвилер галаз кѳиле физвай хѳи, са кѳадар вахтар алатайла ашкара хѳана, дуьшуьшрин бедбахтвилерин цѳиргѳ виликамаз кѳалурнавайди тир кѳван...

АМ ГѳАХѳТИН ГАДА ТИР...

Тайин са мураднихь элкѳуьрнавай кѳастуни кѳевивал ва еке сабурлувал – ибур Сергей патал виридалайни кѳилинбур тир. Гѳа ихѳтин характеристика ганай адаз спецназдин регѳберри ам 2003-йисуз ОМОН-дай аниз хѳфейла. Адаз куь кѳуват гузвай? Контеррордихь галаз алакѳалу тактикадин четин женгера арада масад авачиз иштиракун адаз хуш тир. Адаз женг кѳиле тухуз хѳсан чидай, оперативник хѳизни, радиоолакѳадин пешекар хѳизни, адахь хѳсан гѳазурлухвал авай. Милициядин жергейра кѳвалахай йисара ада цѳудралди махсус серенжемра иштиракна. Адаз «Ватандин вилик лайхлувилерай» II дережадин ордендин медаль, «Жуьрѳтлувиляй» медаль гана. Вичин женгинин дуст рикѳел хкидайла, алакѳадин отделдин начальникди лагѳанай: «Заз Сергей

гѳеле 1999-йисуз, Кѳарамахида махсус серенжем кѳиле тухудайла чир хѳанай. Ахпа Пермомайскда, Чечняда чун санал алай. Ада зун ажалдикай хвена лагѳайтѳани жеда. Тежрибалу боецдин гѳам женгина, гѳамни ягѳунрин селдик акатайла кѳил-кѳилелай фидачир. Рикѳел алама, адахь галаз санал алай итимдин кѳвачихь гѳуьлле галуькѳна, залан хер хѳана. Виридак теспачавал акатна, амма Сергея кѳил-кѳилел алаз хер хѳанвайдаз сифтегѳан куьмек ганай».

Адаз секин кѳуллугѳ садрани-кѳведра теклифначир. «Бес я вун дяведин цѳаяра хѳайиди!» - лугѳудай адаз. Ада икѳ жаваб гудай: «Спецназда кѳвалах масад я. Ина инсанвилини маса ерийриз кѳимет гузва. Иниз темягѳкарвилини макѳсад авай ксар кѳведач. Кѳазанмишун патал инсанди вичин чандилай гѳил кѳачунихь метлеб авач». На лугѳуди

ам аяндар тир. Им ада итимди гьар юкьуз чандилайни гьил кьачуна кьилиз акьудун лазим тир кеспи яз гьисабзавай.

– Завай жув патал маса уьмуьр фикирдиз гьиз жезвачир, – рикел хкизва Алла Анатолевнади, – кьисметдиз атай гьар са югь за еке пишкеш хьиз кьабулзавай. Чун кефи хан тийиз яшамииш жезвай: сад садан гьавурда акьун, гуьгуьл, рикел авайди чурун патал чун сад садаз килигун бес тир. Рикел кьилиз касдихь яшамииш хьайи гьар са югь махарик квай хьиндаз ухшарзавай. Хва ва руш хун – бахтлувал тир, Сергеен ирс давам хьун, алай вахтунда ва гележгдани. Ам патал хизан гьамиша сад лагьай чкадал алай, – рикел хкизва дишегьлиди. – Адаз багьрийрихь галаз акьудай вахт гзаф багьа тир, на лугьуди бедбахтвилакай аян я. А члавуз вири уьмуьр вилик кумай хьиз тир. Хирер лагьайтла, неинки духтуррин куьмекдалди, гьакьини кьилиз хизандин кьайгьударвилелдини сагьариз жедай...».

ЖЕНГИНИН СТХАВАЛ...

Кьуллугьни ам патал хизан хьиз тир.

- Кьез чидани, женгинин стхавал вуч ятла? - хабар кьазва Аллади. - Им зунжур хьиз я, ам кьатиз жедач. Им са иви квай, са фикирдал алай инсанар, на лугьуди са дидеди ханвай, са бубадин

веледар я. Вафалубур, акьалтгай дирибашбур, чпик умуд кутаз жедайбур. Абурукай риваятар арадал атанва. Гьар садни тамам са подразделенидихь кьван кьуват ва лайихлувал авайбур тир. Чеб цайлапандихь хьтин зарбвал, женгинин тежриба авай собрчийри душман дуьм-дуьз лишандик кутуна тергдай. Абуру гьатта кьиникьни кьабулдай, амма душмандин вилик кьил агьуздачир.

«Ада вичин рикел сирер ваз ачухдайни?» - хабар кьазва за. Алла вичиз адакай вири чидайдахь кьелелая инанмиш я. Амма вичи гьар легьезда дурум гун лазим тир крарикай ада лугьун мумкин тиртла?

Аллади а йнсара «Авиаагрегат» заводда кьвалахзавай. Аялар чьехи ийизвай. Гьуьл хтун вилив хуьзвай.

- Церид йнс алатнава, ам цаварал хьфена, – ухьт акьадарзава ада, – амма адан кьамат кьвердавай ачухди, гужлуди жезва. Вахт алатунивай ам дегьш, яргьа жезвач, ам мадни мукьвадаз ва багьадаз элкьезва.

Ада а залум югь рикел хкизва...

2005-йисан 9-октябрь. Адетдин югь тир. Сергеен мукьва жезвай хайи йнкьакай фикирзавай, дустариз, багьрийриз эвериз гьазур жезвай. Ибур вири пакадин юкьуз хьана кьанзавай крар тир. Кье лагьайтла, экуьнин сятдин 6-даз кьвалахлай хата-баладикай малумарна.

Махачкьаладин са кьвале экстремистрин еке пешекарвал авай са десте чуьнуьх хьанвайдакай малумат агакьна. Женгинин сводкайрай бандитрин и дестедикай гзаф малуматар ван кьезвай, вилик ам инсанар яшамииш жезвай кьвалай акьудунин пара жавабдар везифа квай. Гьуьл кьвалахал рекье твадайла, Аллади рикел аян хьанани?

- Са гьихьтин ятлани кичелвал авай, амма за им гьамиша хьтин рикел кьалабулхдай кьуна, сад лагьай сефер туширди фикирна, жува жув секинарди алахьна...

Итим телеф хьунин хабар атайла, и бедбахтвал адан кьилиз агудзавачир, ам амачирдахь агьаз кьанзавачир. Кьени ам рикел хьунралди яшамииш жезва – агьур, рикел паддай абуру дишегьлидиз чуьнуьх хьана ва адахь, чан алайдахь хьиз, рахаз кьанарзава.

ДЕПРЕССИЯ...

И гьал адавай алудиз хьанач. Ам гьа икь яшамииш жезва. Гьуьл кьакьатна церид йнс алатнава, на лугьуди вири накь хьайи крар я. Вич хуьз алакьдай, гзаф рахан тийидай, дишегьлиди вичин рикел хьунар хуьзва. Рахадайлани ам гьуьл чан алайди, уьмуьрдин ятла авайди хьиз кьалуриз кьадай гафарихь кьекьезвез чалишмиш жезва.

– Сергеен 37 йнс тир, ам телеф хьайила, – давамарзава Аллади, – ада гзаф крарик умуд кутунвай, адахь еке планар авай, адаз МВД-дин академиядиз гьахьиз кьанзавай. Амма вири крар са юкьуз дегьш хьана...

Террористар чуьнуьх хьанвай кьвал Махачкьаладин са куьчедин виридалайни эхир кьиле авай. Пакаман сятдин муьжуьдриз хьиз спецназдин кьуллугьчяр махсус серенжемдив эгечина. «Кьиле майор Подвальный авай десте кьвалихьди физва, кьхьенва милицияди гьахь-гьисабдин чарара, – кьвалин рак гатанмазди автоматрай гуьлле гана. Кьвалай кьецел гранатар гадарна. А члавуз спецназдин кьве кьуллугьчидал хирер хьана. Командир амай женгчярни галаз тадиз кьвалин пилехь гадар хьана.

Садлагъана гранат кыткынна. Милиционеррал накъвадин ва къредин кӀусар аватна. Дяве кыле фена. И серенжемда спецназдин къуллугъчидал залан хер хъана. Ам боевикрин рекъел аламукъна». Подвальныйди, автоматдай гуьлле галукъайди вичелди кӀевна, бандитрикай сад яна, адал хер авуна. Ахпа, са легъеда секин хъайила, хер хъанвай кас къутармишиз алахъна. И арада автоматрай са шумуд гуьлледи адан кӀвачер яна. КӀвачер юзуриз тежесвай командирди женг тухун дамарзавай, патав агакъай милициядин старший лейтенант Абдурагъимоваз хер хъанвай кас цӀукай акъудиз куьмекзавай. И вакъиадин шагьидар хъайи ксарн рикӀел хкизвайвал, Подвальныйдиш вичи ягъай гуьлладай са боевикдал хер хъайиди акурла, къулай чка къун ва хер хъанвай вичин дустуниз куьмек гун патал ада вич алай чкадилай кӀвалин пипӀ галайвал авахъарна. И чӀавуз къвед лагъай боевикди гранат гадарна, ахпани командирдин патав чукурна ва адаз автоматдай гуьлле гана. Иви кӀвахъзавай Подвальныйдиз, цифедикай хъиз, вичин женгинин юлдашривай чъунухъ жез хъанвачирди ва абур хаталувилик кумайди акъазвай. Абурукай сад, Абдурагъимов, адан патав куьмекдиз къвез алахъзавай. «Сергей, кӀвалин пипӀехъди галчӀур хъухъ! За вун кӀевда», - гъарайзавай ада, командирдивай кӀвачер юзуриз тежесвайди течиз. И кардикай хабар

тир боевикрин къаст Сергеен дустар алдатмишарна кын тир. Женгинин дуст, майордив агакъиз са кам амаз, бандитрин гранатометди адан вилер уьмуьрлук агална. Вич къутармишиз кӀанз, женгинин дуст кьейи тегъер Сергеяз акуна. Къуватсуз жезвайди гьиссзавай ада, вичин чандилайни гьил къачуна, кӀвалахдин рекъяй юлдашар хуьнин къарар къабулзава. Зайиф хъанвай гьилералди, Сергеен разгрузкадай гранат акъудна, боевикар адав агатдай вахт вилив хвена, синтӀ акъудна ва эхиримжи къуватралди гранат гадарна...

АМ ГАЛАЧИР УЬМУЪР...

С. Подвальныйдин уьмуьрда кыле феи крар гуя Ватандин ЧӀехи дяведин игитрин кьегъалвилериз килигиз кхъенва. Абур кьенин юкбюз Украинада кыле тухузвай махсус серенжемдивни гекъигиз жеда. Чи кьегъал рухвайри ана чпин виридалайни хъсан ерияр къалурзава, чеб патал ватан хуьн пак везифа тирди субутзава. Маса тегъерда лугъуз жедани къван абуру къалурзавай кьегъалвиликай, ватан алай асирдин душмандикай, нацизмдикай, международный терроризмдикай хуьн патал ЧӀехи несилрилай чешне къачуна, абур эвезиз физвайбурукай!? С.Подвальный телеф хъайидалай къулукъ адан азарлу диде, фалужди янавай буба ва гъвечӀи кьве аял амукъна. Аллади вич Сергеен диде-бубадиз куьмекун, аялар ЧӀехи авун ва абуруз анжах са вичиз хъсандиз

чидай бубадикай суьгъбетун патал яшамш жез мажбурзавай. Гуьлуьккай рикӀел хкуррилай къулукъ, Алла Подвальнойди игъитялдукаказ хуьзвай игитдин гъед акъудна. Кьейидалай къулукъ Россиядин Игитвиллин тӀвар гун ам патал уьмуьрдин юлдашдин кьегъалвилез ганвай виридалайни зурба кьимет хъиз я. Ада дишегълидиз къуват гузва. Аллади уьмуьрдин рехъ масакӀа хуьн шаклувилик кутазва. Ада Сергеен къадар-къисмет виликамаз тайин тирди яз гьисабзава. Ам гъам вилик патан, гъамни уьмуьрдин игит яз амукъда, Сергей вичин 38 йис тамам жез са шумуд югъ амаз телеф хъана. Аялрини чеб патал военный рехъ хкъана. Хва Виктораз, руш Алинадиз буба чан алай риваят я. Хци МВД-дин къуллугъчи яз, Ростовдин областда кӀвалахзава. Ада Новочеркасскда Суворован училище, Ростовдин МВД-дин институт акъалтӀарна. Руша Ростовда правдин колледжда кӀелзава. – Аялри заз Ростовдиз хъша лугъузва, – хиялрик кваз суьгъбет дамарзава Аллади, – амма завай жедани Сергеен диде, Валентина Васильевна кылди таз, адан 85 йис я. Вирн ина, Дагъустанда, адахъ галаз алакьалу я. Ина Сергеенхъ галаз санал кӀвалахай ксар ава, абур патал ам рикӀелай тефидай дуст, кӀвалахдин рекъяй юлдаш я, уьмуьр амай къван адан къамат чи рикӀера амукъда...

Айшат ТАЖУДИНОВА

АЙШАТ ГЪАЙИРБЕГОВА

ДАГЪУСТАНДИН ДИШЕГЪЛИ 1 1977

Гъар сеферда чи куьгъне журналрин жилдерал чпин шикилар гайи дишегълийрикай макъала гъазурдайла, чна фикир а кардал желб ийизва хьи, и дишегълийрин уьмуьрда йисар алатунивай гъихътин дегишвилер хъанатла. Им лап гъа школада гузвай регъят задача хъиз я – А пунктунай Б пунктуниз инсан фена, амма ина ихтилат физвайди йисарикай я – 1977 -йисай чи макъаладин игит Айшат Магъамедовна Гъайирбегова (Камилова) 2023-йисуз атана. Ам гъикI атанай чи журналдин жилдинал? Адаз аватла и инсаниятдиз лугъудай гафар?

За Айшат вичикай макъала кхьин чарасузди тирдахъ инанмишариз хъана, бес анлай кьулухъ 45 йис алатнава. И девирда ада неинки вичин уьмуьр тухвана, адан вилериз гъакIни чIехи ва кьуватлу гьукумат пайи-паяр хьун, чаз виликдай адетдинди тир уьмуьр тухунин къайдайра дегишвилер хьун акуна; дегишвилерни виринра авай: фан кьиметдилай эгечIна гьукуматдин Конституциядал кван. Анжах Айшат фикирзавайвал, ам гъа вири хътин инсан я, вичин уьмуьр фурс гвачиз, чарабурун сиве-сара тежедайвал кечирмишай. Адан уьмуьрда са гъихътин ятIани дерин гел тадай вакъаняр хъанач, ада гъайи цIийивилер авач ва дуьньядин дегишвилерни адан къвалавай фена, са хейлинбурун хъиз – адаз гъамиша вич машгъл тир вичин кар авай, мягъкем, дуствилелди яшамин жезвай хизан ва инанмишвал, иман.

Инанмишвиликай ва имандикай кьилди рахаз кIанзава. Айшата чIехи бубани диде фад рагъметдиз фенатIани - адет яз гъабру хтулар диндин, адетрин гъавурда твада, ксудалди вилик бадейри хтулриз манидалди Аллагъдивай тIалабиз, Кьуръан кIелиз чирда - вахт-вахтунда капI авун Айшата хизандин къанун тир. Айшата вичи и кардикай икI лугъузва: «Зи диде-бубади гъвечIи чIавалай зун а кардихъ инанмишарна хън, яни зи кьисмет Аллагъдин гъиле ава, анжах гъадаз чида, зун патал вуч герек я ва вуч дуьз я».

– **Куьн 1977-йисан журналдин жилдинал гъикI акъатнай?**

– А вахтунда зун медучилишедин студентка тир. Дуьз лагъайтIа, заз медучилишедик экечIдай мурад авачир, заз гъвечIи чIавалай ктабар кIелиз, тарих чириз кIандай, литературадал рикI алай... Зи дидедиз гзаф йисар тир астма аваз, гъавилляй адан мурад кIвале жуван духтур хьун тир. Герек хъанамазди раб яда, капельницаяр кутада. Школада за вири вадар аваз кIелзавай, медучилишедикни регъятдиз акатна ва гъа инани вири вадар аваз кIелзавай, жувак квай хесет тир – гъиле кьур кар лап хъсандиз кьилиз акьудун. Са сеферда заз директорди вичин кабинетдиз эверна. Зак кичIни акатна, яраб вучиз эвернатIа, лугъуз. Амма гъана куь журналда кIвалахзавай дишегълини шикилар язавай са гада авай. Исятда абрун тIварар зи рикIел аламач. Журналдин а нумрада училишедин юбилейдиз бахшнавай макъала гузвай,

гъвиляй директорди жилдинал зи шикил гун теклифна, вучиз лагъайтла зун виридалайни хъсанбурун жергеда авай. Жуван пад-къил ийиз заз зур сят ганвай. Зун катиз-катиз общежитидиз хъфена, квез чида хьи а девирда жув ч!агурун патал икван зат!ар авачир! Амма дуст рушарин куьмекдалди са т!имил ранг-зат! яна, лацу шапкани алуК!на, зун гъазур тир. Гуьгъуьнлай шикилар ягъай гадади училищедиз са хейлин шикилар рахкурнай. Гъа ик! зи шикил журналдин жилдинал хъанай. Адалай къулухъ 45 йис алатна, сагъ са уьмуьр... Амма къе хъиз рик!ел алама, гъик! зун сифте кич!ез-кич!ез директордин кабинетдиз фенайт!а ва гъик! анай лувар акатна обшетидиз катнайт!а. Са декъикъаяр уьмуьрда хъайи акван хъсандиз рик!ел аламукъда хьи, алахъайт!ани абур фикрдай ч!уриз жедач.

– Са сеферда, къе хъиз рик!ел алама, тарихдин тарсунай экзамен вахкана, дидедиз зенг ийиз физвай, муштулук гуз. Садлагъана дидеди лугъузва: «Чна вун гъуьлуьз гана!». А декъикъайра зун авай гъал гафаралди лугъуз жеч. Къилияй виш хиял фена. Вуж тир зи чам? Вучиз завай хабар къунач диде-бубади? Амма гъа ина, заз чиз, зун гъвеч!и ч!аваалай зак кутунвай инанмишвили, умудди, иманди чеб къалурна. Заз рик!ин къеняй ак! тир хьи, зун са ни ят!ани – вик!егъ, къуватлу, еке касди ч!уру кардикай, хата-баладикай хуьдайди хъиз. К!анзавайди адахъ агъун тир.

Жуван чам заз сарайдин хъиткъердай са уьтери акунай – ам бубадин патав гъаятдиз алатар герекдиз атанай, зи рик!ел гъасятда вич ч!ехи классра авайла, гуьгъуьна вири рушар авай гада хтана. 1981-йисуз чун эвленмиш хъана. Чахъ пуд хва, са руш, 10 хтул ва са птул ава. Уьмуьрда чал гъаф татугайвилер расалмиш хъана, амма чун гъамиша санал хъана, къведни са инсан, са руьгъ хъиз. Чи хизанда са хъсан адет ава – буба хтайла, вири к!ват! хъун. Зи гъуьлуь церихъ галаз алакъалу объектар эцигун патал вири Россиядин заводрай материалар тухудай машиндал к!валахзава, ам гъаф вахтара рекъера жеда. Амма азад вахт хъанамазди, ада к!валихъди ялда – вичин хизандин, хтулрин патав! За гъамиша ихътин секин хизандин бахт, к!ани гъуьл ва сагъ-саламат веледар гунай Аллагъдиз шукур гъида.

– **Айшат, бес к!валах гъик! хъана? Куьне фельдшер-лаборант пешедай диплом къачуна эхир, гила лагъайт!а «Чиркейгэсстройда» архивдин начальниквиле к!валахзава.**

– За ихтилатдин эвелдай лагъанай хьи, духтур хъунин къаст зи рик!е садрани хъаначир. Училищедилай гуьгъуьниз са шумуд клиникада, духтурханада жуван пешедай к!валахна. «Чиркейгэсстройдин» архивдин начальниквилин къуллугъдикай лагъайла, заз пара шад хъанай. 2001-йисан мартдилай за архивда к!валахзава, ина 1963-йисалай инихъ авай документар хуьзва. Абурун къадарни 10 000-див агакънава. Иник гъафни-гъаф Мнатлидин, Чиркейдин, Ирганайдин ГЭС-ра, Загорскдин ГАЭС-да к!валахзавайбурукай мамулатар, абрун хсуси делояр ква. 2007-йисуз АО «ЧиркейГЭСстрой» Шамилкъаладай Махачкъаладиз, 2017 -йисуз – Пятигорскдиз хъфена. Документрин патахъай суалар гъар юкъуз жезва, гъафни-гъаф

пенсиядиз экъеч!завайбурун патай. За жезмай къван фад абурун суалриз жавабар гуз алахъзава. Бъзи вахтара чеб гъазурун, жагъурун патал са шумуд сят герек къвезвай делилар за 10 декъикъада гъазурзава. Кар ана ава хьи, за жуван архивда герек чар гъасятда жагъидайвал авунва. Зун чарариз маса жуьреда килигзава, бес абур чан алай тарих я хьи! Бес чаз чи алатай девирар вири чарарай чир жезва эхир! Абур квадарун, къазунун – им ч!ехи тахсиркарвал авун я. Са сеферда за Шамилкъалада к!валахзамаз, заз чир хъана хьи, чи гуьзчидик квай ясли-бахчадин документар подвалдиз акъудна ва гъаниз салан майваярни авудна. Чарари ана лам къачунвай. Заз им лап ч!ехи тахсиркарвал хъиз тир. Машин жагъурна, жув фена аниз, документар акъудна, къурурна. Абурукай ни къвезва лугъуз, садазни абур гъилелай ийиз к!анзавачир. Ихътин агъвалатар зи к!валахда гъаф хъанай. Амма заз зи к!валах пара к!ан я. Ада заз руьгъдин къуват гузва ва и кардайни зун Аллагъдилай гъаф рази я.

Документрин арадай Айшатаз акуна хьи, Кизилюртда Ватандин Ч!ехи дяведин ва гидростройдин амай тек са ветеран яшамаш жезва. Ада и кардикай «Ч!ехибруз» лагъана. Ветерандиз Гъалибвили Югъ мубаракиз Айшат вич фенай, савкъватни гъаз.

Айшат вични къенин юкъуз «ЧиркейГЭСстройдин» ветеран я, ам «ЧиркейГЭСстройдин», «Русгидродин» Управленидин са къадар шабагърин сагъиб я. Амма виридалайни адаз багъа шабагъар – ибур вичи пенсиядиз экъеч!дайла куьмек гайи инсанрин патай чухсагъалдин чарар я.

Айшат Гъайирбеговади лайихлудаказ вичин уьмуьр кечирмишина, аялриз хъсан тербия гана, вичин пешедив рик! гъаз эгеч!на, мусурманрин адетрал, къайдайрал амал авуна – амма адаз ина къет!ен са карни аквазвач. Ам гъа вири хътин инсан я!

Субльбият БУЛГАЕВА

Твар юкбүз «кланда» лугбүз жедач хы...

Июкбүз кланидахъ галаз гуьрушмиш хьуникай лугьдай са лишанни заз акуначир. Адетдин югъ тир. Зун, чи гьвечи шегьердай рухсатрилай кьулухъ Махачкъаладиз хквезвай сад лагъай курсунин студентка, автостанциядилай дидеди рекъе хутажвай. Зав ада продуктрай ацланвай еке пуд сумкани вахканвай.

– Къайгъу авач, чан руш, ана са такси яхъ. Анжах, килиг, маса машинра ацукьмир гъа. Сумкайриз са гьалда чка жагъурна, зун гила жуван чкадихъ къекъвез башламишна. Амма билетда къалурнавай чкадал са гада ацукьнавай. За адал жуван билет яргъи авуна. Адани жаваб яз гъа и чкадал ганвай вичин билетни къалурна. – Вун ацукъ, за шофердивай икI вучиз хъанвайди ятIа хабар къада, – лагъана ада, вичин чка заз теклифна.

Са арадилай хтана, ам зи патав ацукьна.

– Хъсанвал галачир писвал жедайди туш, – хъвер кваз лагъана ада. Са гьвечи гьалатI хъанвай. Амма, эгер абуру зун ихътин гуьзел рушахъ галаз ацукьарнаватIа, за абурулай гьил къачузва.

Вучиз ятIани, заз жув паталай акуна: чимивили бизарнавай, ракъини канвай, ранг-затI яна, къил-пад туькIуьр тавунвай, рекъиз экъечидайла алукизавай куьгъне джинсар ва футболка алай руш. «Эхъ, гьикI гуьзел жедач къван», – жувакай жуваз хъел аваз фикирна за, амма са гафни лагъанач.

Чун таниш хъана. Муслим, гададин тIвар гъа икI тир, зун хъиз рухсатрай хквезвайди тир. Ада медакадемиядин пуд лагъай курсуна клелзавай. Гададихъ галаз им зи сад лагъай дуьшуьшдин танишвал тир. Амма мягътел жедай кар я, зак я

гъалаба квачир, я за кьулайсузвал гьиссзавачир. Къарши яз, заз ам лап фадлай чидай кас хъиз авай. Чна хизанрикай, дустарикай, гележегдин пешейрикай ва машгъулатрикай, музыкадикай ва дискотекайрикай ихтилатар авуна. Квекай рахайтIани, заз хъиз, гьадазни хуш тирди за гьиссзавай. Ахпа ада еке кроссворд акъудна ва чна ам ацIуриз башламишна.

– Са рушахъ икьван лайихлувилер: гуьрчегвал, милаймвал, акъул жедайди заз чизвачир, – лагъана Муслима зи куьмекдалди кроссворд ацIурна куьтягъайла.

Зани жувакди гъа идакай фикирзавай ва за и гафар гзафни-гзаф гьадаз вичиз кутугнаваз гьисабзавай. Муслим къакъан буйдин, хъсан буй-бухах авай, мягъкем гада тир. Аквадай гьаларай, рушарин гуьгъуьна авайди я, – фикирна за. Мягътел жедай карни авачир, ихътин гададал рушар чеб алкIида.

– Ваз ви тIвар гьинай атанвайди ятIа чидани? – бирдан хабар къуна Муслима.

– Чизва, ам зи баде Мариаман тIвар я жаваб гана за, адан суалдин гъавурда такьуна.

– Неинки гьадан. Ам Магъмудан клани рушан тIвар тир. Вуна «Мариам» поэма клелна жеди?

Заз Магъмудакай ва адан поэмадикай хабар авай, гьикI лагъайтIа, ам чIехи классра къвезвай Дагъустандин литературадик квайди я. Амма вичикай Магъмуда мани лагъай Мариаманни зи арада са гьихътин ятIани алакъа жеда лагъана, за гьич фикирни авуначир. Бирдан Муслима заз и поэмадай хуралай чIукар клелиз, Магъмудан уьмуьрдай жуьреба-жуьре итижлу делилар гьиз башламишна. Ахпа ада заз вичини шиирар кхъизвайдакай лагъана. Чир хъайивал, адаз Литературадин институтдик экечииз кланзавайди тир, амма адавай дидедин хатур хаз хъанач – медакадемиядик экечина.

Мягътел хъана, за са гафни лагъанач. Муслима, гъавурда акъуна, жаваб гана:

– Зун адахъ авай сад я. Вичи ада аялрин кІвале тербия къачурди я. Зи дахдихъ галаз пуд йисуз яшамиш хъана, хендеда яз амукъна. Захъ дахдин патай мукъва-къилияр ава, адахъ – са касни. Вични азарлу я. Адан мурад закай духтур, лап хъсан пешекар хъун тир. Зи кІелунрал ада гъамиша гуъзчивал ийиз хъана. Завай адаз «ваъ» лугъуз хъанач.

Ингъе чун Махачкъаладив агакъзавай, амма чара жез кІанзавачир.

– Эгер ихтияр гайитІа, за вун рекъе хутада, – лагъана Муслима, заз автобусдай эвичІиз куъмек гана. Вун гъина яшамиш жезва?

За дуст рушахъ галаз санал кирида къунвай кІвалин адрес лагъана ва ада такси къуна.

Наира, зи дуст руш, рикІиз чими,викІегъ руш тир. Зи куъмекчи акурла, ада кІвализ чай хъваз теклифна. Муслим вилера суал аваз заз килигна ва зани, жуван шадвал къалур тийиз алахъна, къилин ишарадалди разивал къалурна.

Гъа чІавалай инихъ ам чи кІвализ мукъвал-мукъвал къвез хъана, чун дискотекадиз фидай, паркуна къекъведай. Гъар сеферда чун такІанз-такІанз чара хъижедай. Са жуьредин планарни чна туькІурзавачир, я мехъерикайни ихтилат кудзавачир. Амма заз и гада лап рикІивай кІан хъанвай. Заз ада зун вичиз бегенмиш я, масабуроз ухшар авачир, къетенди я лугъуз тикрардай. Гъа икІ мад са йис алатна.

Наиради завай мукъвал-мукъвал куън эвленмиш жезвачни лугъуз хабар къадай. За гъамиша зарафатралди куьтягъдай, амма жув ара-ара Муслиманди рикІивай яни, тушни лугъуз, хиялрик акатдай. Ам захъ галаз муьгъуббатдай рахазвачир, маса адетдин жуьредин гафар лугъудай. За адавай «кІанда» лугъудай келима гуъзлемишзавай

ва тайинвал авачирвилей за жуваз азаб гузвай. Ахпа, адаз зун кІанзавайди я, анжах вичин гъиссер ада масакІа къалурзава лагъана, жув секинардай.

Са сеферда пис мекъи хъана, зун месе гъатна. Наира ял ядай йикъара кІвализ хъфенвай ва захъ Муслим гелкъвезвай. Ада заз хуьрек, къурай машмашрикай компот гъазурзавай, йифен къилий-къилиз зи патав апукъна. Гуьгъуьнин юкбуз зун ачух хъхъана, амма Муслим и йифизни чина амукъна. Икъван гагъди садрани чун сад садаз мукъва хъайиди тушир, амма и йифиз кІанидан къужахда за жув умудлукаказ гъиссзавай, завай ам жувавай къакъудиз хъанач. Виликдай заз масабуровай кІани инсандихъ галаз мукъва хъайи макъамра къил квахъун мумкин я лагъана, ван хъайиди тир. Алдатмишай гзаф рушари чеб гъа икІ гъахъардай. Амма кІеви къайдайралди тербияламишай за гъамиша гъа рушар чеб тахсирлубур яз гъисабдай. Зи фикир гъамиша сад тир – руш гъуьлуьз миьхиди яз фин лазим я. Гила ихътин кар жуван къилел атана...

Ахпа зун лап пашман хъана. Заз акурвал, Муслимни. Ам къил агъузна, патав ацукънавай, гила чун чарасуздаказ эвленмиш жеда лагъана, секинариз алахъзавачир, са гафни рахазвачир. Анжах вич хуьз тахъунай тахсирлуди вич я, гъил къачу, лагъана.

Садлагъана рикІе гъатай гъайифди вири квадарна: гъам тІал, гъам кичІевал, гъам регъуьвал. Адан гафарай заз эвленмиш жез кІанзавач, гила завай адаз жуван наразивилер къалуриз жеда лугъудай хътин фикир хкатзавай. ГъакІни, за ада и кар жува къасухдай, жезмай къван фад ЗАГС–диз фидайвал амалдарвилелди авунвайди яз гъисабун мумкин я лагъана фикирна. Зи гуьгъуьл дегиш хъайиди ада къатІанач, ам вичин фикиррик акатнавай. Жувазни хабар авачиз зун секин хъхъанвай ва зун гъатта

са гъикІ ятІани ам секинариз алахънавай. Жаваб яз ада са вуч ятІани лугъузвай, амма заз адан ван къвезмачир. Гъайиф хъун ва кІанидак кутур умудар къилиз акъат тавун сеbeb яз зун буьркъуьни хъанвай, бишини. Ам хъфена. Гуьгъуьнин юкбуз чун мад гъалтна. Мада йикъар къвез, алатна. Муслим, виликдай хъиз, къвез хъфизвай. Вири азад вахт ада захъ галаз акъудзавай, гъа виликдай хътин гафар лугъузвай, заз ашукъ хъанвай вилерай килигзавай. Анжах, на лугъуди, ада «кІанда» гаф сивай акъуддач, гъуьлуьз атун теклифдач лагъана къин ганва. Чи муьгъуьббатдин йифелай къулухъ къве гъафте алатайла, Муслим хуьруьз хъфена. Гъафтедилай хтана, ам, гъамиша хъиз, зи къилив атана. Сад садаз такур и йикъари заз адахъ галаз ийидай ихтилатдиз гъазур жез куъмек авуна. Жуван рикІ незвай гъайиф алат тийидайди заз чизвай. За Муслимак тахсир кутазвачир. Гъелбетда, а йифиз за адавай секинардай, кІанивилин гафар гуьзлемишзавай. Идахъ галаз сад хъиз, эгер хиве гъатнавай жавабдарвилин ва халис инсанвилин гъисс рикІе гъатна, язухвилей адаз зал эвленмиш жез кІан хъанайтІа, гъа карни заз герек авачир. За Муслимаз чи арада са алакъани амач лагъана ва, вучиз ятІа, гъадан гъавурда тунач. Ада, мягътел хъана, «Вучиз?» лагъана хабар къурла, за жаваб гана: «Заз вун кІанзавач». Ам ягъанач, гъавурда тун тІалабна, амма зун жуван гафунилай элячІнач. Гуьгъуьнин юкбуз атана, гъикІ хъайитІани, вич залай алатдайди туш лагъайла, за хълагъна: «Заз масад кІанзава».

Муслим са къадар вахтунда кисна акъвазна, ахпа элкъвена хъфена. Сагъ йифиз зун шехъна, амма жуван фикирдилай элячІнач – жуван гъалатІ сеbeb яз кІани инсан за кІеве тунач. Гъич са затІни тахъайди хъиз къалурна, виликдай хъиз, адахъ галаз

гуьруьшмиш завай жезвачир. Са къадар вахтундилай заз жув аялдик квайди чир хъана. За Наирадиз лагъайла, ада завай и кардикай Муслимаз хабар гун истемишна. Амма зун рази хъанач, вучиз за адан уьмуьр чурда къван, ада заз хиве къур са затни авач эхир, гъатта тахсир анжах жувак кутазвай. Ятлани Наира зун аялдик квайдакай Муслимаз ахъайиз гъазур хъанвай ва ам мус хкведатла лугъуз вил алаз акъвазнавай. Амма за акъван гагъди аял чуриз агакъуник умудар кутунвай. Аял хуникай за гъич фикирни ийизвачир, зи диде-буба ихътин кардин гъавурда саклани акъадачир. Аял чуруниз Наира къевелай акси экъечина. И кардин нетижайрикай кичерар гуз, ада шехъиз-шехъиз, аял чурмир лугъуз, минетар ийиз хъана. Ятлани, лазим къадар пул жагъурна, зун аял чуриз фена.

Регъувилляй ва кичлевиляй чилерай чилериз физ гъазур хъанвай зун дежурный духтурдин вилик акъвазна. Ада завай аялдик кваз гъикъван вахт я лагъана хабар къуна. Халатни тапочкаяр вугана, ада заз гуьзлемиша лагъана. Зун са бубат экв аватнавай къвале ацукънавай. Гагъ-гагъ рикли экъечина инай ката лугъузвай. Хъайиди ана жеда –зун я сад лагъайди туш, я эхиримжиди туш. Диде-бубади куьмек тавуртла, жува хвена, тербияламишда. Ахпа фикирна: эгер хайитла, ам гъихъгинди, низ ухшар авайди жеда, вуж я ам – гада яни, руш. Амма за и фикирар гъасятда рикляй акъудна: гъам зи муьгъуббат, гъам дуьньядиз акъат тавур зи аял – вири зи алатай уьмуьрда амукъда...

– Мариам... – таниш сес ван хъана, за къил хкажна.

Зи вилик Муслим акъвазнавай, завай лагъайтла, ам аквазвайди яргъалди аннамишиз жезвачир – ина ам за саклани гуьзлемишнавачир эхир. Ада, жув жувал хкведалди, парталар

ахлуклна вичин гуьгъуьниз хтун истемишна. Зун разивал тагуз алахъна, амма ада ажугълудаказ лагъана: «Ам зи аял я. Зун къамачтлани, ваз адан къисмет жуваз къандайвал гъялдай ихтияр авач. Рехъ гъамиша жагъида –ам хада, ахпа зав вахкуда, эгер къан хъайитла, ахпа вун азад я».

Гъелбетда, чун къакъатунигъакъикъи сеbeb адаз чизвачир. Ада зун вичин къвализ хутахна ва пакамахъ вич дидедин патав хъфена, адаз чакай, аялдикай ва чун чарасуздаказ эвленмиш хъун лазим тирдакай хабар гуда лагъана. Зун шехъна, завай накъвар хуьз жезвачир...

– Гъакъ хъайила, масад къанзава лугъунар къундармаяр я ман? – мягътел хъана ам. За къил юзурна. Регъятдиз нефес къачуна хъверна.

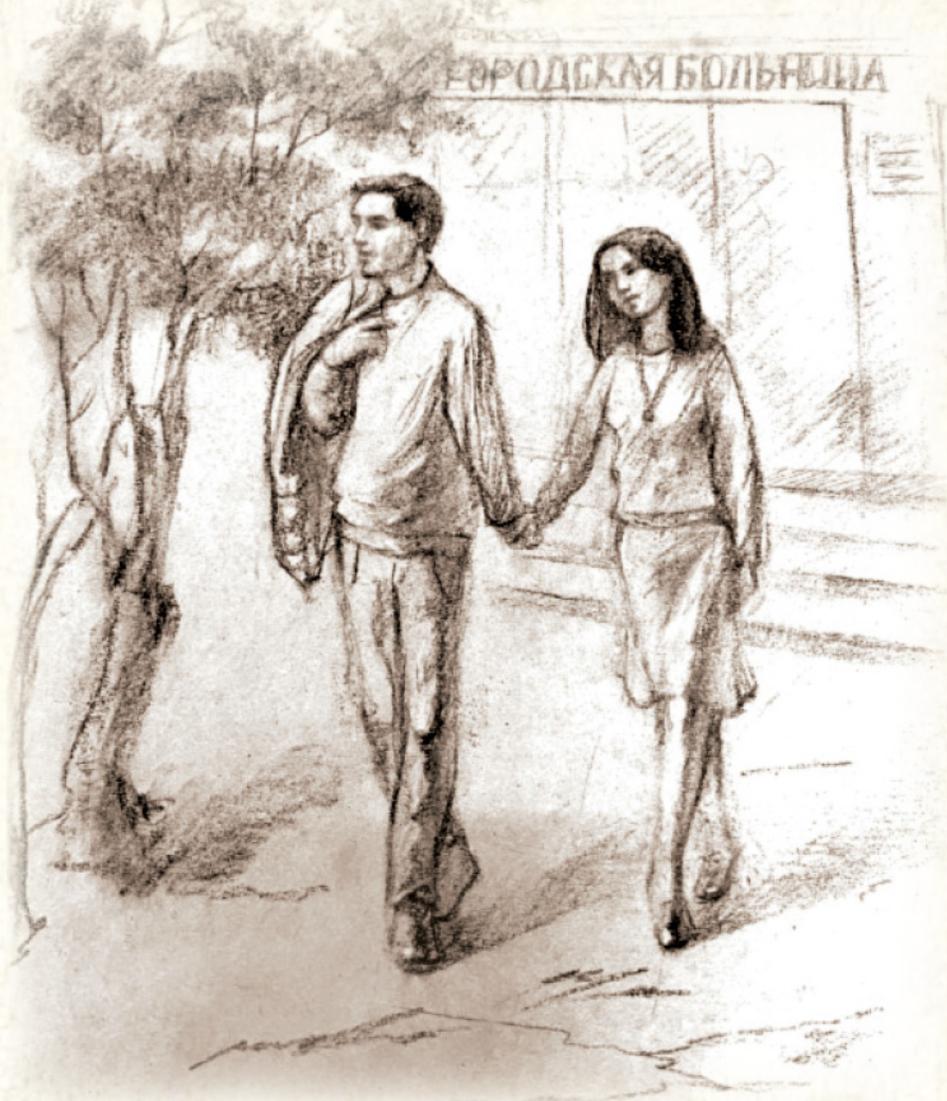
– Зун саклани чалахъ жезвачир. Вун гъамиша зи патав гвайди тир эхир, масад гъинай акъатрай?

Амма вуна жувавай акъкъетивилелди къакъудна хъи, зун, дугъриданни, гъакъ тирдахъ агъуна.

– Вуна заз садрани «къанда» лагъанач къван, идалайни гъейри заз вун а йифиз гъикъ сефил хъанатла акуна...

– Сефил зун жувал нарази тирвилляй хъана. Зун итим я, за жув гъиле къун лазим тир эхир. Къанивилин гафарикай рахайтла, за абур лап къуватлубур ва пакбур, гъар юкъуз лугъуз тежедайбур яз гъисабиз хъайиди я. Гила завай абур ваз лугъуз жеда, заз ихтияр ава, вучиз лагъайтла, зун мад ва мад сеферда гъавурда акъуна. Вун лагъайтла, захъ инанмиш хъун лазим я: «Заз вун къанзава, Мариам!»

Эльмира ИБРАГЪИМОВА

ЗЕГЪМЕТДИ ИНСАНДАЛ АБУР ГЪИДА

За хуьруьн майишатда зегъмет чӀугвазвай ксар ватанпересар яз гьисабзава. Инсанар экологиядин жигъетдай михьи продуктралди таъминарунилай гъейри, хъсан маса кар вуч жеда. Гъеле лап мукъвара чун, советрин девирдин инсанар, и кардихъ галаз рази тиртӀа, къенин йикъан несилдиз шегъер бегенмиш я, гъатта абуруз ана вуч незватӀа ва гъихътин нефес чӀугвазватӀа чин тийиз хъайитӀани. Жегъил несилдиз хуьруьн уьмуьр хуш туш. Гзафбур хуьруьн кӀвалахривни вердишзавач.

Хунзах райондин Сивух хуьре яшамиш жезвай Майсарат Сулеймановадин хизан лагъайтӀа, маса жуьрединди я.

Зегъметди инсандал абур гъида – мисал абуруз талукъди я. Гзафбуруз «Лабайка» кхъенвай маркадин продуктар акуна жеда. Абур акъудзавайбур галатун тийижир зегъметкеш Майсарат ва адан рушар я.

- **Майсарат, чи кӀелчийриз квекай ва куь фермадикай вири чир хъана кӀанзава. Сугъбет ая...**

- Колхоз агалайла, чавай чи рикӀ алай кӀвалахдихъ галаз чара жез алакьнач. Зи гъуьл Шагъидав 30 йӀсан стаж авай работник я. Адаз хуьруьн майишат кхиле тухунин сирер хъсандиз чида ва ада кхил кутуналди чна «Услуга» ООО ачухна. Къенин юкьуз чи фермада ири карч алай 180 гъайван ава, абурукай 130 нек ацадай калер я. Хва Мурад чӀехи хъана ва адани ферма ачухун къетӀна. Исятда адан «Сентух» ООО-дихъ ири карч алай 120 гъайван, абурукай 80 нек гудай калер я.

Виликдай чна нек Махачкъаладин гормолзаводдиз вахкузвай. Пулар тагунихъ галаз алакьалу месэляяр пайда хъайила, чна, некӀедин амай поставщикри хъиз, Къизилюртда нек ва некӀедин продукция гъялдай цех ачухунин къарар къабулна. Пуд йӀс виликни чна «Баркаман» СПК ачухна.

Чна къаймах, шур, ниси, дуьдгъвер ва цӀурурнавай гъери гъасилзава ва маса гузва. Чи муьштерийриз чна гъасилзавай продукциядин тӀеам чир хъун патал къаймахдик 56 процент, дуьдгъвердик 82,5 процент ягълу ква. Исятда чна нек ва къатух шуьшедин ва пластикадин къапара цун патал тадаракар маса къачунва. Чна неинки са чи калерин нек ишлемишзава, гъакӀни ам патарив гвай хуьрерайини маса къачузва.

Гъазурай продукция республикадин дуьзенлухра маса гузва, гъафтеда са сефердани дагълух районриз рекъе твазва.

- **Квез гъукуматди куьмекар гузвани ва квел кӀвалахда гъихътин четинвилер ацалтзава?**

- Хуьруьн майишатда зегъмет чӀугвазвайбуруз гъукуматди эхиримжи вахтара фикир гуз башламишнава, амма кӀвалахиз четин жезва. НекӀедин са литрдин кӀимет лап ужур я. 5 литр некӀедихъ са туьк векьер маса къачуз жезва. Гатуз къазанмишай вири къазанжир хуьтӀуьз гъайванрин векьериз акъатзава. Чи майишатрихъ векьик квай чуьллер тӀимил ава, гъавилай чна векьер Къурушдилай маса къачузва, 300-400 агъзур манат гузва. Эгер

Женщина Дагестана

2/2023

На лезгинском языке

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,
e-mail: delia25@mail.ru

ответственный секретарь

С. Х. БУЛГАЕВА

редактор русского выпуска

Г. Х. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска

Б. Ш. МУХИДИНОВА

bahu4y@mail.ru

редактор даргинского выпуска

П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска

П. Х. ХАЙБУЛЛАЕВА

редактор лезгинского выпуска

Н. Н. ИБРАГИМОВА

e-mail: shikhnabieva1981@mail.ru

редактор лакского выпуска

З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска

С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

Э. ИБРАГИМОВА,

А. ТАЖУДИНОВА,

В. РАТЕНКОВА

Заведующий редакцией

С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор

Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,

e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

e-mail: j-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт журнала «Женщина

Дагестана»: zhennitsina-daghestana.ru

Дата выхода в свет 15.04.2023 г.

Формат бумаги 60 x 84/8.

Объем: 5,5 печ. л.

Заказ № 0407. Тираж (3847) 472 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается

с 1957 г. Выходит на аварском, даргинском,

кумыкском, лакском, лезгинском,

русском, табасаранском языках один

раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ

№ ТУ05-00429 выдано Управлением

Федеральной службы по надзору в

сфере связи, информационных техно-

логий и массовых коммуникаций по

Республике Дагестан.

На обложках:

I – Алёна Магомедовна Абдуллаева,

директор МБОУ «Трисанчинская СОШ

имени Р.М. Умалатова»;

II – Обелиск-памятник «Скорбящей

матери», г. Каспийск;

III, IV – Фотоэтиюд. Автор Г. Курбан-

Адамова.

калхъ дана хуьз хъайтIа, гъа им
чи къазанжи я. Эгер кварталда чна 5
миллион манатдин нек маса гайтIа,
гъукуматди чав адан 10 процент
субсидияр вахкузва. Эхъ, куьмек ава,
амма ахтармишзавай органри гъахъ-
гъисабар вахтунда агакъарунал
гуьзчивал тухузва, геж хъайи гъар са
йикъай пеня ва жермеяр илитIава.
Надзордин ведомствойрин акъалтI
тийир истемишунар къилиз
акъудун мумкин туш, куьмекни
чна гъиссзавач. Гъавилляй са
гъихътин ятIани шей гъасилунал
машгъул касдиз налогрин къурулуш,
бухгалтерия ва юриспруденция,
внчин вад тIуб хъиз, чир хъана
кIанда.

Мадни чаз кIвалахдай ксар
жагъизвач. НекIедин чи цехда
официальнидаказ 6 касди
кIвалахзава. Фермада - 6 дояркади,
2 чубанди, 2 механизаторди, нек
тухудай машинрин 3 шоферди.
Ацанвай гъар са литр некIедай
дояркадиз 5 манат гузва, амма гъатта
и пулунихъни доярка жагъурун
четин жезва.

- И бизнесдал куь вири хизан
машгъул жезва. Квелей аяларни
регъятди тушир и кардал
машгъул хъунин чIалал гъиз гъикI
алакъна?

- Эхъ, абур чIалал гъунин рахунарни
хъайиди я. Иллаки чIехида, Мурада,
лугъудай: «Зи таяр-туьшери вирида
ял язава, чун лагъайтIа гъамиша
малар хуьнал ва я векьер ягъунал

машгъул я!» Амма калер ацадай ва
я малар хуьдай ксар жагъун тавурла,
чун вилик итим, адан гуьгъуьнал
зун, чахъ галаз аяларни и кралал
машгъул жедай. Гъа икI абур яваш-
яваш вердиш хъана...

Чехи хци финансринни
экономикадин техникум акъалтIарна
ва бухгалтер яз кIвалахна. Са вахт
алатайла, ам ацукъай кIвалахдикай
икрагъ хъана, анай экъечIна. «Эгер
столдихъ ацукъай кIвалах кIан
туштIа, ингъе ваз комбайн, ингъе ваз
пресс! КIвалах тавурдаз фу авач!»
– лагъанай чна адаз. Яваш-яваш
адакай хъсан механизатор хъана.
Къенин юкбуз вири и кIвалахар
сифтедилай эхирдалди чIехи хцизни
рушаз чизва. ГъвечIбуру гъеле
школада кIелзама. Мукъвал-мукъвал
за жуван аяларин рикIел хкизва,
эгер абуру бубадихъ яб акал тавуна
кагъулвалнайтIа, чи гъал гъихътинди
жедайтIа лугъузва. Гила чахъ булвал,
къилиндини, Аллагъдиз шукур,
пакадин йикъахъ инанмишвал ава.
- Сагърай, Майсарат, чахъ галаз
суьгъбетдай вахт жагъурунай.
Квехъ виридахъ чандин мягъкем
сагъвал ва куь майишатдихъни
мадни абадвал хъурай.
- Куьнни сагърай, инсанриз чи
регъятди тушир кIвалахдикай
суьгъбет авун къетIунай.

Суьгъбетна
ФАТИМА МЕГЪАМЕДОВАДИ

ИНДЕКС ПМ828

6+

Цена свободная

4 651116 280082